

Azerbaycan'da Türkiye ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları

Hüsameddin MEMMEDOV*

Giriş

AZERBAYCAN'DA komşu devletlerin tarihine olan ilgi, tarihin bir bilim dalı olarak nasıl değerlendirildiğine bağlı olmuştur. Tarihin, Müslüman tarihçilerin koyduğu geleneğe dayanarak ele alınması, bir kronoloji ve nesil/şecere tarihi olarak yazılması, tarihin bir bilim dalı olarak belirli sınırlar ve çerçeveler içine sokulmasına yol açmıştır. Geleneksel bir Müslüman devleti olarak Azerbaycan'ın da içinde bulunduğu Türk-Müslüman devletlerinde bile komşu devletlerin ("ötekilerin") tarihinin yazılmasına pek de gerek görülmemiştir. Bu açıdan, ilişkilerini "devamlı bir direniş" olarak değerlendirebileceğimiz Azerbaycan ve Osmanlı devletlerinin birbirlerinin tarihine hiçbir ilgi göstermemelerini de tabii karşılamak gerek.

Buna karşılık şunu da kaydetmemiz gerekiyor ki, XIX. yüzyıl başlarında Azerbaycan'ı işgal eden Çarlık Rusyası ile Osmanlı Devleti'nin askerî-siyasi açıdan rakip olmalarına rağmen, Çarlık Rusyası'nda Osmanlı tarihinin araştırılması, üniversitelerde ve askerî okullarda kadrolar hazırlanması öncelikli işlerden birisi idi.¹ Bundan dolayı Azerbaycan'ın Çarlık Rusyası tarafından işgalinden sonra Azerbaycan'da bir bilim dalı olan tarihle ilgili hiçbir geleneğin olmadığı ortaya çıkmıştı. Bu sebeptendir ki, Azerbaycan, kendisi için bütünü yeni olan bir sosyo-kültürel çevreye hiçbir hazırlığı olmadan girmişti.

Bu durum Çarlık Rusyası'na bağlı bulunduğu dönemde de, yani tam bir yüzyıl boyunca devam etmişti. Geleneksel bir biçimde Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinin "tarihler"i yazıldıysa da, tarihin bir bilim dalı olarak gelişmesinde onlar etkisiz kalmışlardı. Fakat Azerbaycan'ın dahil olduğu eski Çarlık Rusyası'nda Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmeleri, ülkenin siyasi ve ideolojik çehresini bütünü değiştirmesinin yanısıra sosyo-kültürel gelişme yöntemlerini ve ideolojik görüşlerini de belirlemiştir.

* Dr., Eğitim Bölüm Başkanı, Centre for Dialogue of Cultures and Civilizations, Vancouver, Kanada.

¹ Örnek olarak bkz. Hoşkadem Hasanova, "Çarlık Rusya'sı ilmi cemiyetleri ve eğitim kurumlarının Osmanlı tarihi araştırmaları", *XIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara: TTK Basımevi, 1999, s. 903-906.

Türkiye Tarihi Araştırmalarının Siyasi-İdeolojik Zeminini ve Geçtiği Aşamalar

Çarlık Rusya'sına bağlı bölgelerin kısa bir zaman içinde (1917-1924) Sovyetleşmesi sonucu Azerbaycan da dahil bu bölgelerin tamamında sosyal bilimler, devlet ideolojisi olarak kabul edilen Marksizm/Leninizm'in belirlediği bir çerçeve içinde gelişmeye başlamıştır. Toplumların tarihsel gelişmesinde en önemli rölün sınıflar mücadelesi olduğunu ortaya koymak ve açıklamak görevi, tarih biliminin ve tarihçilerin başlıca vazifesi olarak tanımlanmıştı. Komünist (Bolşevik) Parti'nin tüm kongrelerinde, Lenin ve Stalin'in, yerel komünist liderlerinin tamamının yazılarında ve konuşmalarında bu konunun özel bir yeri vardı.

Önce Avrupa, sonra ise tüm dünya çapında komünist yayılcılığını bir numaralı görevi olarak açıklayan Bolşevikler, 1920'li yıllarda milletlerin bağımsızlık veya kurtuluş savaşlarını bir Bolşevik (Komünist) devrimi olarak değerlendirmiş ve bundan dolayı tarihçiler de o milletlerin tarihini bu yönde ele almaya başlamışlardı. Bu ideoloji ve prensipler doğrultusunda Azerbaycan'da tarih bilimi tam olarak politize olmuş ve merkezden kumandalı bir bilim dalına dönüşmüştü. Gerek Azerbaycan'ın, gerekse diğer ülkelerin tarihinin araştırılması da sözünü ettiğimiz ideoloji ve prensipler üzerine oturmuştu.

Azerbaycan'da Türkiye Cumhuriyeti tarihinin araştırılması, Azerbaycan'ın Sovyetleşmesinden sonra başlamış ve bu süreç, birbirinden farklı aşamalardan geçerek gelişmiştir. Bu araştırmaların dönemlendirmesini, ilk olarak Nizami Ceferov yapmıştır. Onun fikrinde, dört aşamadan geçen Azerbaycan Türkoloji tarihinin birinci aşamasını "pozitif" (1920'ler), ikinci aşamasını "negatif" (1930'ların başlarından 50'lere kadar), üçüncü aşamasını "liberal" (1950'lerden 80'lerin ortalarına kadar), dördüncü ve son aşamayı ise "romantik" (80'lerin sonu 90'ların baş.) dönem olarak değerlendirmek mümkündür.² Bu dönemlendirme Azerbaycan'daki bilim ortamının karakterinin açıklanması bakımından ilgi çekicidir. Fakat dönemlendirmede bizi ilgilendiren konu, bu ortamın karakterinin yanısıra "Azerbaycan Türkologları ve iktidar ile ilişkileri"nin hangi gelişme aşamalarından geçtiğini değerlendirmektir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz konu açısından Azerbaycan'da Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti tarihi araştırmacılığının gelişimini şu şekilde dönemlendirmek mümkündür:

1. 1920-1938 Dönemi

1a. 1920-1926 yılları. Bu yılları Azerbaycan'da Türkiye Cumhuriyeti tarihinin araştırılmaya başlanması ve genellikle Türkolojinin örgütlenmesi dönemi olarak değerlendirilebilir. Söz konusu yıllarda Azerbaycan'da Türkoloji çalışmalarının organize edilmesinde, Çarlık Rusyası döneminde Doğu araştırmalarında liberal akımın önderlerinden sayılan W. Barthold, V. Gordlevski, N. Samoyloviç vd. tanınmış bilim adamlarının aktif rolleri olmuştu.³ Onların başlıca amacı, Türkolojiyi siyasi

2 Nizami Ceferov, "Ön söz", *Azerbaycanda Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Araştırmaları (1941-2003)*. Bibliografya, ed. Samire Memmedova, Bakü: AzAtaM, 2003, s. 4.

3 Örneğin bkz. N. Samoyloviç, "Türkoloji Kurultayı Lazımdır", *Maarif ve Medeniyet Jurnalı*, sy. 10, 1923, s. 19-20.

konjonktürden uzak tutmak ve bu akımı devam ettirecek kadroları hazırlamak idi. İşte bu dönemde, Bakü'de yapılan I. Türkoloji Kurultayı'nda (1926) Türklerin tarihi, dili ve edebiyatının araştırılmasıyla ilgili olarak sunulan tebliğlerin tamamı, liberallerin kendi amaçlarını gizli tutmadıklarını apaydın göstermekteydi.⁴ Bu yılların tarihinde aralarında bulunduğu bilimlerin bir örgütlenme dönemi olmasından ve özellikle "partili" Türkolog kadroların bulunmamasından dolayı Bolşevikler, liberal akımın temsilcilerinin isteklerine aykırı bir karar ve tutum sergileyememişlerdi.

- 1b.** 1926-1930 dönemini ise, Türkolojide iki akımın -siyasi konjonktürü destekleyen fonksiyoner "Türkologlar" ile liberal akımın temsilcilerinin- geçici olarak görüş ve tutumlarının üstüste düşmesi dönemi olarak nitelendirmek mümkündür. Komünist (Bolşevik) Partisi içinde bir "revizyonist" akımın başlanmasına ve Bolşeviklerin toplumun hangi yönde geliştirilmesi ve bu arada sosyalist teorinin bir bunalıma girmesini önlemek uğruna çabalarının yoğunlaşmasına rağmen, Bolşeviklerin "medeni inkılap" adıyla gerçekleştirmek istedikleri reformlar -bilimsel araştırma kurumlarının ve okulların açılması, ders kitaplarının yazılması, Arap alfabesinin kaldırılması ve bunun yerine Latin alfabesinin uygulanması vs.- konusunda tarafların birbirine olan ihtiyacı geçici bir işbirliği ortamının oluşmasını sağlamıştır.

2. 1931- 1938 Dönemi

Bu dönem de iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama (1931-1934) Bolşeviklerin "medeni inkılap" programında ilk başarılarına ulaştıktan sonra siyasi konjonktürü destekleyen Türkologların mevcut iktidara yaslanarak devlet ideolojisi bakımından liberal Türkologların araştırmalarını "değerlendirmeye" başlamaları dönemi olarak nitelendirilebilir. Manevi baskıların yoğunlaştığı bu dönemde liberal akımın temsilcileri Pantürkizm, Kemalizm, Troçkizm gibi "aykırı" akımları sosyalist ideolojisi doğrultusunda eleştirmekte, araştırmaların "devrimci proletarya"nın sınıfsal ilgileri yönünde yapılmasını talep etmekte idiler. Bundan dolayı, liberallerin akademik araştırmalara yönelik ilgileri soğumaya başlamıştır.

1934-1938 yılları (ikinci aşama) ise, Azerbaycan Türkolojisi tarihinin çok ağır bir dönemi olmuştu. Liberal akımı temsil eden Türkologlar fiziksel şiddet ve baskılarla karşı karşıya kalmışlardır. Azerbaycan'daki bu olaylar, tüm Sovyetler Birliği'nde liberal Türkologlara ve Türkolojiye karşı olan olumsuz siyasetin bir sonucu idi. Sadece Azerbaycan Türkologları değil, araştırmalar için uyumlu bir ortamın olmasından dolayı Azerbaycan'a gelen Türkologlar ve çoğunlukla Türk kökenli Rusya Türkologları bile baskılardan kurtulamamışlardı. Bekir Çobanzade, V. Hulufu, G. Gubaydullin, Hanefi Zeynallı'nın yanısıra Rusya'da N. Samoylovic, Hikmet Cevdetzade, Hasan Cavad, Karabey Karabeyov, Reşidhan Kaplanov, Abdulla Latifzade, Turar Rıskulov, Nikolay Katanov (Tyunişteyev), Huseyn Kürkçü, Abdülaziz Salamzade vd. uzun yıllar hapis cezasından kurşuna dizilmeye kadar değişen yollarla baskılara uğramışlardı. Bu dönemi aynı zamanda Azerbaycan'ın Türkolog kadrolardan yoksun kaldığı, baskıya uğrayanların yerini siyasi konjonktür doğrultusunda "araştırma" yapan, yani sosyalizm propagandası ile uğraşanlara bıraktığı bir dönem olarak da değerlendirmek mümkün.

4 B. Çobanzade, "Türkoloji Kurultayının Yekunları", *Maarif ve Medeniyet Jurnalı*, sy. 2-3, 1926, s. 3-6.

3. 1938-1952 Dönemi

Bu dönem aslında Azerbaycan'da Türkolojinin "sessizlik" aşaması addedilebilir. Türkologların baskılara uğraması ve bu sebeble mevcut kadroların yetersizliği veya hiç olmaması, Türkolojide bir boşluk yaratmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında ise, Türkoloji alanında hiçbir araştırma yapılamamıştı. 1949-1952 yıllarında Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılması ve NATO'ya üyelik için girişimlerde bulunmasına karşı aktif hale gelen Sovyet propagandası doğrultusunda Azerbaycan'da da bu konuya ilgi gösterilmiş ve *İnkılap ve Medeniyet* isimli dergi bu tarzda yayın yapan Türkologların tribününe dönüştürülmüştü.⁵

4. 1953-1991 Dönemi

1953'te Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği'nin iç politikasında başlayan liberalleşme Türkolojide de bir "rehabilitasyon" dönemini başlatmıştı. Azerbaycan için bu yılları Türkolog kadroların planlı bir biçimde hazırlanması dönemi olarak değerlendirmek mümkündür. A. Aliyev, H. Aliyev, Y. Bağirov, M. Y. Ganiyev, H. H. Hüseyinov, M. A. Kerimov ve M. M. Sofiyev 50'li yıllarda Azerbaycan'ın bilim hayatına Türkiye tarihçileri olarak girmişlerdir. Adı geçen Türkologlar araştırmalarında Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk yıllarını, özellikle Kurtuluş Savaşı döneminin sorunlarını, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini vd. konuları ele almışlardır. 60'lı yıllarda F. Şabanov, M. Orucov, Esmeralda Hasanova, Ali Hüseyinzade vd. Azerbaycan'da ilk defa olarak Osmanlı tarihi araştırmalarına başlamışlardır. Dönemin diğer bir özelliği de incelenen konuların "Marksist-Leninist metodoloji"ye dayandırılarak yapılması ve bunun o dönemden başlayarak "bilimsel bir moda"ya dönüşmesidir. Aslında uzun ve baskısız, fakat "yönetim tarafından güdümlü" olan bu dönem, Türkiye ve Osmanlı tarihi araştırmalarında yeni ve farklı bir aşamayı ortaya çıkaramadı. Dönemin başlıca özelliği, Türkolog kadroların sayısının çoğalması ve araştırmaların ise "yoğun ama verimsiz" bir biçimde yapılması idi.

5. Bağımsızlık Dönemi (1991)

Azerbaycan'ın bağımsızlığa kavuşması ve komünist devlet ideolojisinden kurtulması, Türkiye ve Osmanlı tarihi araştırmaları için de olumlu bir ortam oluşturmuştur. Araştırmaların karakterinde "Türkiye yönlü" tavrın açık bir şekilde ortaya çıkmasının yanısıra iki devletin stratejik ortaklık ilişkileri de araştırmaları olumlu bir biçimde etkilemiştir. Türkiye ile bilimsel açıdan işbirliği çabalarının yoğunlaşması ve Türkiye'deki yüksek öğretim kurumlarının Azerbaycan için tarihçi kadrolar hazırlaması, Türkiye ve Osmanlı tarihi araştırmalarının perspektifini de belirlemektedir.

50-60'lı yıllarda bilim dünyasına gelen kadroların Sovyet döneminde Türkiye ve Türkler aleyhinde ısrarlı bir şekilde propagandasını yaptıkları görüşlerden ("Ermeni soykırımı", "Pantürkizm", Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin negatif karakteri ve diğer konular) vazgeçmeleri, fakat bu görüşlerin yanlış olduğunu dile getirmeksizin Türkiye

⁵ Örnekler için bkz. K. Ahundov, "Türkiye Mürteceleri ABD İmperyalistlerine Hizmet Ediyorlar", *İnkılap ve Medeniyet*, sy. 10, 1949, s. 125-137; İ. İbrahimov, "Türkiye İrticacılarının Kanlı Cinayeti", *İnkılap ve Medeniyet*, sy. 4, 1951, s. 151-160.

ve Türkler lehinde tutumlarını değiştirmeleri de, bağımsızlık döneminin şartıcı özelliklerinden idi.

Türkiye ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları Yapan Kurumların ve Tarihçilerin Hazırlanması

Türkiye ve Osmanlı tarihi araştırmaları Azerbaycan'ın Sovyetler'in etkisine girdiği dönemde kurulan üniversite ve enstitülerde başlamıştır. İlginçtir ki, Azerbaycan toplumunda Türkiye ve Osmanlı tarihine karşı ilginin yüksek olmasına rağmen, 2001 tarihine kadar, yani bağımsızlığın 10. yılına dek hiçbir Türkoloji Enstitüsü tesis edilmemiştir. Türkiye ve Osmanlı tarihi, "dünya tarihi"nin bir bölümü olarak ele alınmıştır.

1958 tarihine kadar Türkiye tarihi araştırmaları Azerbaycan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü'nde yapılmıştı. 1958 tarihinde ise Azerbaycan Bilimler Akademisi nezdinde bir Şarkiyat Enstitüsü kurulmuştur ki günümüze dek burada Türkiye Tarihi ve Ekonomisi bölümü faaliyette bulunmaktadır.⁶

Azerbaycan'da Türkiye tarihi ile ilgili bağımsızlık döneminin en başlıca olayı 2001 tarihinde Atatürk Araştırma Merkezi'nin kurulması idi. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün devlet inşası tecrübesinin öğrenilmesi ve tanıtılması, ve bu arada Türkiye Cumhuriyeti tarihinin araştırılması gibi amaçları, bu merkezin açılmasında etkili olmuştur.

Sovyet Rusya ve Azerbaycan'da anti-emperyalist niteliğinden dolayı Mustafa Kemal Paşa önderliğinde yapılan Kurtuluş Savaşı'na olan büyük ilgi Türkiye üzerine uzmanların hazırlanması konusunu da gündeme getirmiştir.

Türkiye tarihi uzmanlarının hazırlanması 1958 tarihine kadar Azerbaycan'da değil, genellikle Rusya'da gerçekleştirilmiştir. 1958'den itibaren ise Şarkiyat Enstitüsü bu alanda öne çıkmıştır. Bakü Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi'nde filoloji eğitimi alarak mezun olanlar, daha sonra Şarkiyat Enstitüsü'nde tarih dalında uzmanlaşmaya başlamışlardır. 1990 tarihinde ise Bakü Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi'nde Azerbaycan'da ilk defa "Türkiye tarihi" ihtisas dalında tarihçi kadrolar hazırlanmaya başlanmıştır.

Türkiye tarihi üzerine uzmanların yetiştirilmesinde bağımsızlık dönemi, yepyeni bir sayfa açmıştır. Şöyle ki, Azerbaycan ve Türkiye arasında imzalanan protokoller çerçevesinde üniversitelerde tarihçi olarak eğitim görmek için Azerbaycan'dan Türkiye'ye çok sayıda öğrenci gönderilmiştir. Bunların bir kısmı Azerbaycan'a döndükten sonra Türkiye tarihi üzerine araştırmalar yürütmeye başlamışlardır.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Araştırmaları

Bolşeviklerin Azerbaycan'da darbe yaparak iktidarı ele geçirmeleri sırasında Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Türk milleti Kurtuluş Savaşı'nı sürdürmekteydi. Bu savaşın anti-emperyalist niteliğinden dolayı, Bolşevikler, başarılı olduğu takdirde bunun bir sosyalist/komünist hareketine dönüşeceğine ümit etmekte

⁶ Enstitüde zaman zaman yapılan reorganizasyon ile ilgili olarak Türkiye ve Osmanlı tarihi araştırmaları ayrı ayrı bölümlerde, 1989 tarihinden günümüze kadar ise, araştırmalar "Türkiye Tarihi ve Ekonomisi" bölümünde yapılmaktadır.

idiler. Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği sırada Anadolu'da yoğun Bolşevik propagandasının sürdürülmesi, Bolşeviklere kısa bir zaman içinde amaçlarına kolaylıkla ulaşabilecekleri fikrini kanıtlıyordu. Bundan dolayı Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı Azerbaycan'ın bilim ve siyaset adamlarının dikkat merkezinde olmuştur.

Sovyet iktidarının ilk yıllarında Azerbaycan'ın Türkiye veya Osmanlı Devleti tarihi üzerine uzmanlarının olmamasından dolayı Türkiye ile ilgili yazıları genellikle siyasi propagandistler, gazeteciler vb. yazmaktaydılar. Tanınmış isimlerden ise, Sovyet iktidarının ilk yıllarında gazetecilik yapan ünlü Azerbaycan yazarı Memmed Sait Ordubadi'yi kaydedebiliriz. Onun 1920-1923 yıllarında *Kommunist, Azerbaycan Haberleri, Ahbar* gazetelerinde Kurtuluş Savaşı, ilk Türk hükümetinin uluslararası ilişkileri, ülke içindeki ideolojik akımlar üzerine yayınladığı makaleleri sadece bir gazetecinin haberleri değil, yeni Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili ilk analitik yazılar olarak yorumlayabiliriz.⁷

Azerbaycan'da Türkiye hakkındaki ilk yayınlar doğal olarak Türkiye'nin siyasi-ideolojik hayatı ve özellikle sol hareketi ile ilgili olmuştur. Türkiye komünistlerinin lideri Mustafa Suphi, proleter kadınları, gençlik, gençlerin sosyal durumu ve mücadeleleri konuları üzerine çok sayıda yazılar yayınlanmıştır.⁸ Bu tür yazılar sözünü ettiğimiz ideolojik görüşlerin belirtisi olmanın yanısıra Bolşevik ideologların, Türkiye Cumhuriyeti'nde de "Sovyetlerin kurulması" gerektiği inancından da kaynaklanmaktaydı.

Azerbaycan'da Türkiye tarihi ile ilgili ilk yayın, tercüme edebiyatı alanında yapılmıştır. Konunun aktüelliği göz önünde bulundurularak, Rusya'da yayınlanan *Noviy Vostok* (Yeni Şark) dergisinin editörü M. Pavloviç'in Türklerin İstiklal Savaşı ile ilgili ve o dönemde çok popüler olan bir kitabı 1927 tarihinde tercüme olunarak Azerbaycan'da yayınlanmıştır.⁹ İkinci kitap ise, Genç Türkler dönemi hükümeti yöneticilerinden Cemal Paşa'nın *Hatıraları* olmuştur.¹⁰

Siyasi ilişkiler ve ideoloji konularını ele alan 1920-30'lu yılların yazıları, genellikle, *Maarif ve Medeniyet/İnkılap ve Medeniyet, Azerbaycan Kommunisti, Kızıl Şark, Azerbaycanı Öyrenme Yolu, Şark Kadını, Dan Ulduzu, Maarif İşçisi, Bolşevik, Azerbaycan Devlet İlmî Araştırmalar Enstitüsü Dergisi* gibi dergilerde ve diğer üniversite süreli yayınlarında yer almaktaydı.

Fakat, 20'li yılların sonlarından başlayarak Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği'nin ilişkilerinde açık bir şekilde soğukluğun kendisini göstermesi sebebiyle,

7 Memmed Sait Ordubadi'nin yazıları için bkz., "Ankara Hükümet-i Milliyesi ve Şuralar Rusiyası", *Kommunist* (gazete), 30 Aralık 1920; "İngilizler ve Türkler Uyuşa Bilermi?", *Kommunist*, 16 Aralık 1920; "Lozan Sahnelerinin Son Perdeleri", *Kommunist*, 25 Aralık 1920; "Sağ Kemalciler ve Şuralar Rusiyası", *Kommunist*, 30 Kasım 1920; "Türkiye ve Şark İnkılabı", *Kommunist*, 16 Kasım 1920; "Türkiye ve Şark Meselesi", *Kommunist*, 28 Temmuz 1921.

8 *Karadeniz Diplerinde Parçalanmış Mustafa Sübhi Yoldaş*, Bakü: Kızıl Şark Matbaası, 1923; "Kommunist Mustafa Sübhi Yoldaşın Tercüme-yi Hali", *Kızıl Şark*, sy. 2-3, 1923, s. 72-73; Nuriyye, "Türkiye Proleter Kadınları", *Şark Kadını*, sy. 2-3, 1926, s. 32-33; Nezmiyye, "Türkiyenin Zahmetkeş Kadınlığı", *Dan Ulduzu*, sy. 8, 1929, s. 30-31; E. Bedi, "Edhem Nejad Yoldaş", *Kızıl Şark*, sy. 2-3, 1923, s. 73-74; Musayev, "Türkiyenin Zahmetkeş Gençliği", *Dan Ulduzu*, sy. 7, 1929, s. 26-27; A. Hosroyev, "Türkiye Kadınları Ne Cür Yaşayır", *Şark Kadını*, sy. 6, 1930, s. 14-15; V. Kasparova ve Y. Ralli, "Şarkta Kadın Hareketi: Türkiye", *Şark Kadını*, sy. 2-3, 1924, s. 72-73.

9 M. Pavloviç, *Türkiye İstiglal Uğrunda Mubarizede*, Bakü: Azernesr, 1927.

10 *Camal Paşa'nın Hatıraları*, Bakü: Azernesr, 1928.

Sovyet tarafı Türkiye'yi "öteki" olarak değerlendirmeye ve bundan dolayı ideolojide de Türkiye'yi ve ideolojisini Marksist-Leninist ideolojiye ve genellikle sosyalizm idealarına "düşman" olan bir taraf olarak nitelendirme çizgisini takip etmeye başlamıştır. Dolayısıyla iktidar yanlısı tarihçiler ve diğer sosyal bilimciler "revizyonist" girişimlerde bulunarak, çeşitli komünist düşüncelerine aykırı ideolojik akımlara ("izm"lere) mensup insanları, kendi deyimleri ile soylerssek, "ifşa"ya başlamışlardır. "Pantürkist", "Kemalist", "opportunist" gibi terimler dönemin gazete ve dergilerinde en çok kullanılan ifadeler idi. Türkolojinin diğer dallarından, örneğin dil ve edebiyat araştırmalarından farklı olarak, tarihçi kadroların yetiştirilmesi ve araştırmaların geniş yelpazeye yayılmasının önü çok erken tarihlerde alınmaya başlanmıştır. Bu çerçevede Türkiye tarihi üzerine Azerbaycan'da uzmanların hazırlanması aşamasına girerken bu süreç suni bir şekilde durdurulmuştu.

1930 tarihinden başlayarak Türkolojiye karşı başlayan baskılar o dönemin çok sert suçlaması olan Pantürkizm damgasının vurulmasıyla gerçekleştirilmişti. Bu meyanda M. Guliyev'in "Pantürkizmle Böyle Mücadele Edilmez" başlıklı makalesi çok etkili olmuştu. Türkiye'yi ve Türk hükümetinin yürüttüğü politikayı eleştirmeyen yazarlar sosyalizme yabancı olan ideolojiye hizmet eden "Pantürkistler" olarak suçlanmışlardı.¹¹ Diğer bir yazar konuyu genişleterek, Türkologların "bizimkiler" ve "ötekiler" şeklinde bir yargılamasını yapmıştı.¹² A. Sadık ise, onları Pantürkist, Musavatçı ve "çürük liberaller" olarak "değerlendirmişti".¹³ Bu arada, Kemalizmin yargılanması da unutulmamıştı: B. Ferdi isimli bir araştırmacı "Kemalizm ve İktisadi Buhran" adlı yazısıyla Kemalizmin Türkiye ekonomisini buhrana götürdüğünü iddia etmiş ve sosyalist ekonominin toplumun ve iktisadi gelişmenin tek doğru yolu olduğunu vurgulayarak, Azerbaycan araştırmacılarına Kemalizmin bir ideoloji olarak yararsızlığını kanıtlamaya çalışmıştı.¹⁴ 1937-1938 tarihlerinde üç kişiden oluşan mahkemelerin kararlarında bu "eleştiriler" in çok önemli rolü olmuştu: Bu yıllarda kurşuna dizilmiş Türkologların çoğunluğu bu ideoloji suçlamalarıyla yargılanmışlardı.¹⁵

1937-1938 yıllarındaki fizikî baskılar Azerbaycan Sovyet tarihçilerinin ilk nesline son vermişti. Bundan dolayı Türkiye üzerine yazıların da epeyce azaldığı ve 1931 tarihinden itibaren genellikle hiç yazılmadığı soylenebilir. Yazılan yazılar ise, Türkiye ekonomisi ile ilgili olmuştur. Bu yazılar *Azerbaycan Âlî İktisadi Şurası Ahbarı, İktisadi Haberler, Azerbaycan Neft Teserrüfatı* isimli dergi ve bültenlerde yayınlanmışlardı.

Diğer bir ifadeyle, 1931-1949 tarihleri arasında Azerbaycan tarih ilminde Türkiye hiçbir araştırmının konusu olmamıştır. 1949 tarihinden başlayarak Türkiye konusu tek-

11 M. Guliyev, "Pantürkizmle Bele Mübarize Etmek Olmaz", *İnkılap ve Medeniyet*, sy. 3-4, 1931, s. 59.

12 A. Nazım, "Türk Edebiyatşınaslığında Pantürkizm ve Kamalizm Eleyhine", *İnkılap ve Medeniyet*, sy. 3-4, 1931, s. 63, sy. 5, 1931, s. 27-30.

13 A. Sadık, "Edebiyatşınaslıkta Musavatizm, Pantürkizm ve Çürük Liberalizm Aleyhine", *İnkılap ve Medeniyet*, sy. 11-12, 1931, s. 45, sy. 5, 1931, s. 22.

14 B. Ferdi, "Kemalizm ve İktisadi Buhran", *Dan Ulduzu*, sy. 4, 1930, s. 7-8.

15 Suçlamalar o kadar bayağı iddialar üzerine temellendirilmişti ki, Azerbaycan KGB arşivinde çalışmış olan meşhur tarihçi-şarkiyatçı rahmetli Prof. Dr. Ziya Bünyadov'un bana verdiği bilgiye göre, çok kıymetli bir alim olan Bekir Çobanzade'nin Pantürkist olduğunu kanıtlayan iddialar arasında "Türk dillerinin tamamını biliyor" olması da var idi.

rar gündeme gelmiş ve yine 30'lı yıllarda olduğu gibi bu defa da Türkiye ideolojik açıdan “düşman” bir devlet olarak nitelenmeye devam edilmişti. K. Ahundov'un ve G. İbrahimov'un yayınladıkları makalelerde Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri “mürteci” ve “Türk milletinin düşmanlar”ı olarak değerlendirilmişti, İbrahimov eski ideolojik temayüller doğrultusunda, Pantürkizmi tekrar ele almış ve bunun emperyalistlerin “ideolojik bir silahı” olduğunu vurgulamıştı.¹⁶

Stalin'in ölümünden sonra Azerbaycan'da Türkiye konusundaki araştırmalarda belirli bir gelişme kaydediliği görülmektedir. Sovyetler Birliği'nde Stalinist baskılara son vermek için başlatılan ılımlı iç siyaset, bilimsel araştırmalara belirli bir sınırlar içinde serbetslik vermenin yanı sıra araştırma konularının genişlenmesi ile hafızalarda kalmıştı. Bu açıdan Türkiye araştırmalarında da belirli gelişmeler söz konusu idi. Azerbaycan Türkologlarının ilk neslinin işte 50'li yıllarda yetiştirilmesi de bu siyasetin bir sonucu olmuştur. Bu çerçevede A. Aliyev, H. Aliyev, Y. Bağirov, M. Y. Ganiyev, H. H. Huseynov, M. A. Kerimov ve M. M. Sofiyev 50'li yıllarda Azerbaycan'da Türkiye tarihçisi olarak bilinen ilk Türkologları idi. Kurtuluş Savaşı döneminden başlayarak 50'li yıllara kadar olan Türkiye tarihi, araştırma konuları olarak seçilmiştir. Marksist-Leninist araştırma metodolojisine dayanan bu çalışmalarda da önceki dönemin ideolojik ruhunun görülmesine rağmen¹⁷ akademik unsurların ağırlığı daha fazla olmuştur. Bu dönemde Türkiye konusundaki ilk araştırmalardan biri, Azerbaycan dahil Sovyet cumhuriyetlerinin Türkiye ile 1920-1922 tarihlerindeki ilişkilerini ele almıştır¹⁸ 1950'li yıllarda Kurtuluş Savaşı ile ilgili araştırmalar da yapılmıştır. M. M. Sofiyev, Milli Mücadele döneminde Türkiye'de Marksist-Leninist ideaların yayılmasına dikkati çekerken Y. Bağirov Türkiye diplomasisinin Lozan Konferansı'ndaki faaliyetini, G. Huseynov ise Boğazlar konusunu ele almıştır.¹⁹ Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonraki tarihi ve dış ilişkileri H. Z. Aliyev tarafından araştırılmıştır.²⁰ H. Z. Aliyev “Bilik” cemiyetinin yardımıyla Azerbaycan'da ilk defa Türkiye tarihinin popülerleşmesiyle de uğraşmış ve bu doğrultuda 1958'de bir kitap da yayınlamıştır.²¹

16 K. Ahundov, “Türkiye Mürtecileri Türk Halkının ve Onun Medeniyetinin Gaddar Düşmanlarıdır”, *İnkilap ve Medeniyet*, sy. 9, 1950, s. 129-142; G. İbrahimov, “Pantürkizm, İmperyalist İrticanın İdeoloji Silahıdır”, *İnkilap ve Medeniyet*, sy. 2, 1950, s. 137-152.

17 Bir örnek için bkz. A. G. Aliyev, “Reaktsionnaya Suşnost Dvuhpartiyonoy Sistemi Turtsii” [Türkiye'deki İki Partili Sistemin İrticacı Mahiyeti], *Ucheniye Zapiski AGU, Seriya Yuridiceskih Nauk*, sy. 3, 1954, s. 108-114.

18 A. A. Kerimov, “Borba Sovetskikh Respublik za Prochniy Mir i Dobrososedskiy Otnoşeniya s Turtsiyei, 1920-1922” [Sovyet Cumhuriyetlerinin Barış İçin Mücadeleleri ve Türkiye İle İyi Komşuluk İlişkileri], aftoreferat [Doktora tezi özeti], Moskova, 1953.

19 M. M. Sofiyev, “Rasprostranenie İdey Marksizma-Leninizma i Kommunisticeskoye Dvijenie v Turtsii v Period Natsionalno-Osvoboditelnoy Borbi, 1918-1923”, aftoreferat [Marksist-Leninist Düşüncelerin Yayılması ve Kurtuluş Savaşı Döneminde Türkiye'de Komünist Hareket], [doktora tezi özeti], Bakü: 1956; Y. Bağirov, “Turtsiya na Lozanskoj Konferentsii”, aftoreferat [Lozan Konferansında Türkiye], [doktora tezi özeti], Moskova: 1955; a.mlf., *Türkiye Lozan Konferansında* Bakü: Azerbaycan İlimler Akademisi Yayınevi, 1957; G. Guseynov, “Voprosi o Cernomorskikh Prolivah v 1917-1923 gg.”, aftoreferat [Boğazlar Sorunu, 1917-1923] [doktora tezi özeti], Bakü: 1958.

20 G. Z. Aliyev, “Amerikanskaya Ekspansiya v Turtsii Posle Vtoroy Mirovoj Voyni”, aftoreferat [II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Amerikan Yayılmacılığı], [doktora tezi özeti], Moskova: 1954.

21 H. Z. Aliyev, *Müasir Türkiye: Okunmuş Mühazirelerin Stenogramı*, Bakü: Bilik, 1958.

1957 yılında *Azerbaycan Kommunisti* dergisinin Lenin'in Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafın metnini yayınlaması²² Sovyetler Birliği ile Türkiye Cumhuriyeti arasında ilişkilerin tekrar gözden geçirilmesinin gerekliliğinin bir işareti idi ve bu, bilimsel araştırmalarda Türkiye konusunun geniş bir biçimde gündeme getirilmesinde çok etkili olmuştur. Bunun akabinde, 1958'de Azerbaycan İlimler Akademisi'nde Şarkiyat Enstitüsü kurulmuştur. Bu tarihe kadar akademinin bir diğer enstitüsünde (Tarih Enstitüsü) Türkiye üzerine araştırma yapan tarihçiler çalışmalarını artık yeni kurulmuş olan bu enstitüde devam ettirmişlerdir.

Şarkiyat Enstitüsü'nün kurulması Azerbaycan'da Türkiye üzerine uzmanlaşan tarihçilerin hazırlanmasına büyük ivme kazandırmıştır. Bu açıdan 60'lı yılları Azerbaycan'da Türkiye ve Osmanlı tarihi araştırmalarında bir dönüm noktası olarak değerlendirmek mümkündür. İşte bu dönemde Azerbaycan tarihçileri arasında Türkiye tarihçisi olarak bilinen ve sonraki yıllarda yapılmış araştırmalara yön veren bir tarihçi nesli yetişmiştir. Adları yukarıda geçen tarihçilerin yanısıra N. Efendiyeva, M. Orucov, F. Şabanov, T. Dadaşov, E. Hasanova vb. uzmanlar da Türkiye tarihi araştırmaları yapmak için diğer bilim dallarından Türkolojiye geçmişlerdi. Adları yukarıda geçen ve 1950'li yıllarda Türkolojiye merak sarmış tarihçilerle beraber bu tarihçiler de Türkiye ve son dönem Osmanlı tarihinin araştırılmasında önemli katkıda bulunmuşlardı. Nilüfer Efendiyeva Kurtuluş Savaşı araştırmaları çerçevesinde Anadolu'nun güneyinde Fransız işgalçilerine karşı Türklerin mücadelesini ve zaferini araştırmıştır. M. Orucov'un araştırma konusu Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı dönemi idi; Esmeralda Hasanova da yine bu dönemin fikir akımlarını özellikle Türkçülük konusunu ele almıştı. Tofiq Dadaşov ise, Cumhuriyet döneminde kültür reformlarını araştırmış ve eğitim tarihini incelemiştir. Ferruh Şabanov'a gelince, şunu söyleyebiliriz ki, kendisi Sovyet dönemi hukukçusu olarak araştırmalarına başlasa da, 1960'lı yıllarda Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti'nin hukuk tarihini araştırmaya yönelmişti.

60'lı yılların ikinci yarısını Türkiye tarihi araştırmaları ve bu alanda kadroların hazırlanması noktasında en verimli dönem olarak değerlendirebiliriz. Tabii ki, bu dönemde tarihçilerimizin araştırmalarında köklü değişimler yaptıklarını söyleyemsek de, konu çeşitliliği açısından çok dinamik olduklarının altını çizebiliriz.

Türkiye'nin Cumhuriyet dönemi tarihinin birçok yönlerinin araştırılması işte 60'lı yıllarda başlanmıştı. Kurtuluş Savaşı, Kemalist reformlar, Türkiye'nin iç ve dış siyaseti, uluslararası ilişkileri, kültürü, II. Dünya Savaşı dönemi ve sonrası tarihi, çok partili sistem, devletçilik, ideolojik akımlar vb. konular ele alınmış, çok sayıda makale ve kitap yayınlanmıştır. Burada önemli olan noktalardan biri, 60'lı yıllardan başlayarak bilim dünyasına adım atmış tarihçilerin genellikle bir konu üzerinde 10-20 yıl kadar, bazen de daha çok süre zarfında durarak araştırmalarını devam ettirmesi ve neticede Azerbaycan'da her bir konunun veya dönemin birer uzmanının yetişmiş olmasıdır. Bu çerçevede aşağıda 60'lı yıllarda yapılan çalışmaları, konu ve dönemleri itibariyle kısaca tanıtmamızın faydalı olacağı düşünülmektedir.

Memmed Sait Ordubadi'nin daha önce yazdığı yazıları çıkarırsak, Kurtuluş Savaşı dönemi Türkiye tarihinin 60'lı yıllardan itibaren sistemli şekilde araştırılmaya başlandığı söylenebilir. Dönemin ilk araştırmacısı olarak bilinen Y. Bağirov'un yayınladığı kitap

22 "V. İ. Lenin'in M. Kemal'e Telgrafı", *Azerbaycan Kommunisti*, sy. 12, 1957, s. 16.

ve makalelerde Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından Lozan Konferansı'na dek geçen sürede yeni kurulan Türk devletinin uluslararası alandaki faaliyetleri incelenmiştir.²³ Y. Abdullayev Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarını, yeni bir devletin inşa sürecini, Türkiye Büyük Millet Meclisinin (TBMM) kuruluş tarihini, ilk anayasanın kabulü ve bunun önemi, cumhuriyetin ilan edilmesi, monarşik düzenin ve hilafetin ilgası gibi konuları araştırmıştır.²⁴ R. İ. Kerimzade, TBMM'nin kurulma sürecini Türkiye'nin devlet ve hukuk tarihi açısından ele almıştır.²⁵ N. Efendiyeva, TBMM'nin ilk toplantısını incelemiştir.²⁶ Bu konu tarihçiler arasında o kadar ilgi çekici hale gelmiştir ki, 1970-80'li yıllarda F. Şabanov, 90'lı yıllarda ise O. K. Caferova TBMM'nin kuruluşunu tekrar ele almış, meclisin oluşum mekanizması ve millî devletin kuruluşunun önemi üzerinde durmuşlardır.²⁷

Millî Mücadele döneminin yerel tarihini N. Efendiyeva yayınladığı kitap ve makalelerde araştırmıştır. Efendiyeva, araştırmalarında Türklerin Anadolu'nun güneyinde Fransız işgalcilere karşı yürüttükleri savaş ve ayrıca Kurtuluş Savaşı'nda Türk kadınlarının rolü üzerine yoğunlaşmıştır.²⁸ Kurtuluş Savaşı'nda kadınların rolü konusu, A. Caferova'nın da dikkatini çekmişti.²⁹ E. Hasanova Millî Kurtuluş Savaşı, din ve ideolo-

23 Yu. Bağirov, *Turtsiya na Lozanskoj Konferentsii* [Lozan Konferansında Türkiye], Moskova: İzdatel'stvo Vostocnoy Literaturi, 1957; "Türkiyede Millî-Azadlık Harekatına Dair Menbe ve Edebiyatın Kısa İcmalı", *Türkiye Tarihi Meseleleri*, Bakü: Elm, 1972, s. 79-94; "S. I. Aralov'un *Sovyet Diplomatının Hatıraları* Adlı Kitabı Hakkında", *Azerbaycan SSR EA'nın Haberleri, İctimai Elmler Seriyası*, sy. 6, 1962, s. 135.

24 Y. Abdullayev, "Millî Türk Devletinin Yaranmasında Hukuk-u Mudafaa Cemiyetinin Rolü Hakkında", *ADU'nun Elmi Eserleri, Hukuk Elmleri Seriyası*, sy. 2, 1966, s. 46-51; "Türkiye'de Respublika Elan Edilmesine Dair", *ADU'nun Elmi Eserleri, Tarih ve Felsefe Elmleri Seriyası*, sy. 5, 1967, s. 70-75; "TBMM'nin Teşkiline Dair", *ADU'nun Elmi Eserleri, Humanitar Elmler Seriyası*, sy. 2, 1968, s. 107-114; "Türkiye'de Sultanlığın Lağvı ve Bunun Respublika Kuruculuğunda Ehemmiyeti Hakkında", *ADU'nun Elmi Eserleri, Hukuk Elmleri Seriyası*, sy. 2, 1967, s. 54-60; "Türkiye'de 1924 Konstitüsü Aktının Bazı Cihetleri Hakkında", *ADU'nun Elmi Eserleri, Hukuk Elmleri Seriyası*, sy. 2, 1968, s. 55-59.

25 R. İ. Kerimzade, "K Voprosu ob Obrazovanii Parlamenta Respublikanskoy Turtsii" [TBMM'nin Teşekkülüne Dair], *Stranı Blijnego i Srednego Vostoka: İstoriya, Ekonomika*, Moskova: İzdatel'stvo Vostocnoy Literaturi, 1969, s. 21-29; "Parlament i Parlamentarizm v Turtsii" [Türkiye'de Parlamento ve Parlamento Tarihi], *Turtsiya: İstoriya, Ekonomika*, Moskova: İzdatel'stvo Vostocnoy Literaturi, 1978, s. 26-35.

26 N. Z. Efendiyeva, "İz İstoriı Sozıva Velikogo Natsionalnogo Sobraniya Turtsii" [TBMM'nin Teşekkülü Tarihi], *İzvestiya AN AzSSR, Seriya Obsestvennih Nauk*, sy. 9, 1962, s. 95-105.

27 F.S. Şabanov, "Konstitutsionnye Osnovı Politiceskogo Ustroystva Turtsii (20-30-e godı)" [Türkiye Siyasi Yapısının Anayasal Temelleri], *İzvestiya AN AzSSR, Seriya İstoriı, Filosofii i Prava*, sy. 3, 1986, s. 42-52; "Kemalistkiye Printsipi Formirovaniya Natsionalnoy Gosudarstvennosti v Turtsii" [Türkiye'de Millî Devlet Oluşumunun Kemalist Prensipleri], *Turtsiya: İstoriya, Ekonomika*, Moskova: İzdatel'stvo Vostocnoy Literaturi, 1978, s. 123-134; O. K. Caferova, "Parlament Turtsii: Mehanizm Formirovaniya i Kompetentsii" [Türkiye Parlamentosunun Oluşum Mekanizması ve Yetkileri], *İzvestiya AN AzSSR, Seriya İstoriı, Filosofii i Prava*, sy. 2-3, 1991, s. 44-52.

28 N. Z. Efendiyeva, *Borba Turetskogo Naroda Protiv Frantsuzskih Okkupantov na Yuge Anatolii, 1919-1921 gg.* [Türk Halkının Anadolu'nun Güneyinde Fransız İşgalcilerine Karşı Mücadelesi], Bakü: İzdatel'stvo AN AzSSR, 1966; "Ücasiye Jenşin Turtsii v Natsionalno-osvoboditelnoy Borbe Turetskogo Naroda" [Millî Mücadele'ye Kadınların Katılması], *Turtsiya: İstoriya, Ekonomika*, Moskova: İzdatel'stvo Vostocnoy Literaturi, 1978, s. 108-113.

29 A. Djafarova, "Rol Turetskih yenşin v Osvoboditelnoy Borbe 1918-1923 gg." [Türk Kadınlarının Millî Mücadele'deki Rolü], *Stranı Blijnego i Srednego Vostoka: İstoriya, Ekonomika*, Moskova: İzdatel'stvo Vostocnoy Literaturi, 1972, s. 66-78.

ji sorununu; Y. Bağirov, F. Şabanov, A. G. Aliyev ve M. Sofiyev ise Rusya'daki 1917 Ekim Devrimi'nin Kurtuluş Savaşı'na etkisini akademik ilgi alanlarına dahil etmişlerdi.³⁰

Milli Mücadele dönemi Türkiye'nin dış politikası, özellikle Azerbaycan da dahil Sovyetler'le ilk ilişkileri konusunda Azerbaycan Türkolojisinde önemli yeri bulunmaktadır. Y. Bağirov'un Türk-Sovyet münasebetleri tarihi konusundaki kitabı, aslında 1920-1922 yıllarında Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini kapsamaktadır.³¹ Sovyet dönemi ideolojisi açısından yazılmış bu kitabın birçok değerli yönlerinin bulunmasının yanısıra Bağirov'un iki devletin ilişkileri ile ilgili birçok belgenin mahiyetine dokunmaksızın üzerinden geçmesi, bu ilişkilerin mahiyetinin açıklanması bakımından bir eksiklik idi. Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine açıklık getirmek amacı ile Bakü'deki Atatürk Araştırma Merkezi 2002 tarihinde bir kitap hazırlamış ve konuyla ilgili belgelerin ekseriyetini yayınlamıştır.³² Bu belgeler kitabı birçok konuya açıklık getirmiştir. Örneğin, Bolşeviklerin Türkiye Cumhuriyeti'ne askerî ve maddi açıdan yardım etmelerinin nedenleri, Anadolu'da sosyalist bir devlet kurmak, Mustafa Kemal Paşa'nın sosyalist görüşleri kabul etmemesi, Sovyetler'in Türkiye'yi dost bir devlet olarak değerlendirmemesi vs. konular ortaya çıkmıştır. Ayrıca Kars Anlaşması'nın Azerbaycan Türkçesindeki tercümesi, Rusça, Osmanlıca ve Fransızca orijinal metinleri de yayınlanmıştır.³³ G. Hüseyinov ve Y. Abdullayev de Türk-Sovyet dostluğu açısından iki devletin ilişkilerini araştırmışlardır.³⁴ M. Sofiyev ise, Güney Kafkasya cumhuriyetleri ile Türkiye arasındaki

30 E. Gasanova, "İstoriceskiye Kornı İspolzovaniya İslama v İdeyno-politiceskoy Borbe Turtsii: Opıt 1919-1925 gg.)" [Türkiye'deki Düşünsel-Siyasi Mücadelede İslam'ın Kullanılmasının Tarihi Temelleri], *Mesto Reliğii v İdeyno-politiceskoy Borbe Razvivayusihysya Stran: Tezisi Rabocego Soveşaniya*, Moskova: Nauka, 1978, s. 139-142; a.mlf., "Ob İdeologii Natsionalno-osvoboditelnoy Dvijeniya v Turtsii i Rol Kemalya Atatyurka v Ego Razvitii" [Milli Mücadelenin İdeolojisi ve M. Kemal Atatürk'ün Bu Mücadelenin Gelişmesindeki Rolü], *Turtsiya: İstoriya i Sovremennost'*, Moskova: İzdatel'stvo Vostochnoy Literaturı, 1988, s. 165-176; Y. Bağirov ve Ş. Tağıyeva, *Oktyabr İnkılabının İran'da ve Türkiye'de Milli-Azadlık Hareketine Tesiri*, Bakü: Azerbaycan SSR EA Neşriyatı, 1957; Y. Bağirov, "Büyük Oktyabrın Azadlık İdealleri ve Türkiye'de Respublika Uğruna Mübareze", *Büyük Oktyabr ve Şark Halklarının Milli Azadlık Uğruna Mübarezesi*, Bakü: Elm, 1977, s. 122-134; F. Şabanov, "Velikiy Oktyabr i Pravovie Osnovi Stanovleniya Sovetsko-turetskih Otnoseniy" [Ekim Devrimi ve Türk-Sovyet İlişkilerinin Kurulmasının Yasal Dayanakları], *İzvestiya AN AzSSR, Seriya İstoriı, Filosofii i Prava*, sy. 3, 1977, s. 51-59; a.mlf., "Büyük Oktyabr Sosyalist İnkılabının Türkiye'de Milli Devlet Kuruluşunun Teşkiline Tesiri", *Büyük Oktyabr ve Şark Halklarının Milli Azadlık Uğruna Mübarezesi*, Bakü: Elm, 1977, s. 130-142; A. G. Aliyev, "Vliyaniye Velikoy Oktyabrskoy Sotsialisticeskoy Revolyutsii na Natsionalno-osvoboditelnoye Dvijeniya v Turtsii i Obrazovaniye Turetskoy Burjuaznoy Respubliki" [Ekim Devriminin Türkiye'deki Milli Mücadele Hareketine Etkisi ve Türk Burjuva Cumhuriyetinin Teşekkülü], *Ucenıye Zapiski AGU, Seriya Yuridiceskih Nauk*, sy. 1, 1963, s. 61-73; M. Sofiyev, "Büyük Oktyabr Sosyalist İnkılabı ve Türkiye", *ADU-nun Elmi Eserleri, Tarih ve Felsefe Elmleri Seriyası*, sy. 7, 1968, s. 36-44.

31 **Y.A. Bağirov**, *İz istorii Sovetsko-turetskih Otnoseniy v 1920-1922 gg.* [Türk-Sovyet İlişkileri Tarihi: 1920-1922], Bakü: İzdatel'stvo AN AzSSR, 1965.

32 *Azerbaycan-Türkiye Münasibetleri 1920-1922: Senedler ve Materiallar*, ed. Jale Gurbanova ve Musa Piriye, Bakü: AzAtaM, 2002.

33 *Kars Mukavelesi, Karsskiy Dogovor, Kars Muahedenamesi, Traite de Kars*, ed. Husameddin Memmedov-Karamanlı, Bakü: AzAtaM, 2004.

34 Y. Abdullayev, "Sovet-Türkiye Dostluk Münasibetlerinin Yaranması ve Bunun Türkiye Milli Azadlık Mübarizesindeki Mühim Rolü", *ADU'nun Elmi Eserleri, Hukuk Seriyası*, sy. 1, 1966, s. 36-42; G. Hüseyinov, "Sovet-Türkiye Münasibetleri", *Azerbaycan Kommunisti*, sy. 3, 1967, s. 93-96.

münasebetleri incelemiştir. Söz konusu inceleme kronolojik olarak Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin sona ermesinden (1922) başlayarak Türkiye ile ilişkilerin bir merkezden (Rusya) yönetilmesinin başlangıç yılına (1936) kadar olan dönemi ihtiva etmektedir.³⁵

Ayrıca, M. Gasimov Azerbaycan-Türkiye siyasi ve diplomatik ilişkilerini,³⁶ İ. Musayev ise, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin (1918-1920) ve Sovyet Azerbaycanı'nın Türkiye ile münasebetlerini detaylı şekilde incelemiştir.³⁷ M. Abdullayev Azerbaycan-Türkiye ilişkileri tarihini araştırmış, S. Gurbanov ise, M. Kemal Atatürk ile Azerbaycan'daki Bolşevik hükümetin ilk başkanı Neriman Nerimanov arasındaki temasları işlemiştir.³⁸

Cumhuriyet'in kuruluşundan II. Dünya Savaşı'na kadar Türk dış politikasını G. Hüseyinov, aynı dönem Türkiye'nin Orta doğu politikasını ise V. Huseynov tarafından araştırılmış ve konular üzerine birer kitap da yayınlamışlardır.³⁹ İktisat tarihçisi Ekrem Bijе, 1920-30'lu yıllarda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ticari ilişkiler ve Türkiye'nin dış ticaret politikasını araştırmıştır.⁴⁰ M. Feteliyev'in incelemeleri ise, Türkiye'nin 30'lu yıllardaki tarihini, Balkan Paketi'nin ve Türkiye-Balkan devletleri arasındaki ilişkileri kapsamaktaydı.⁴¹

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı dönemindeki tarihi hakkında bazı araştırmalar yapıldıysa da, bu dönem Azerbaycan tarihçilerinin pek o kadar da ilgisini çekmemiştir. R. Orucov II. Dünya Savaşı döneminde "Türkiye'nin işgal planları"nda Azerbaycan'ın ne gibi yeri olduğunu, Y. Behbudov Türkiye-İngiltere münasebetlerini, V. Hüseyinov ise Türkiye'nin İngiltere ve ABD ile ilişkilerini araştırmışlardır.⁴²

35 M. M. Sofiyev, *Güney Gafgaz Respublikaları Sovet-Türkiye Elagelerinde: 1922-1936-ci iller*, Bakü: Bakü Devlet Üniversitesi, 2000.

36 M. C. Gasimov, *Azerbaycan-Türkiye Diplomatik-Siyasi Münasibetleri (aprel 1920-dekabr 1922-ci il)*, Bakü: Bakü Devlet Üniversitesi, 1998; a.mlf., "Azerbaycan-Rusya-Türkiye-İngiltere-Fransa Münasibetlerinde Esir Deyişdirilmesi Meselesi", *Müsavat Dergisi*, sy. 9, 1998, s. 14-18; a.mlf., "Azerbaycan-Türkiye Münasibetlerinde Müsavatçı Teşkilatların Faaliyetinin Yasaklanması Meselesi: 1920-1922", *Müsavat Dergisi*, sy. 7, 1997, s. 25-26.

37 İ. Musayev, *Azerbaycan-Türkiye İlişkileri: 1917-1922*, Bakü: Bakü Devlet Üniversitesi, 1998.

38 M. Abdullayev, *Azerbaycan-Türkiye Münasibetleri*, Bakü: Azərneşr, 1998; s. Gurbanov, "Atatürk ve Nerimanov", *Dırçeliş Dergisi*, Bakü, sy. 51, 2002, s. 102-114.

39 G. H. Hüseyinov, *Atatürk Devrinde Türkiye'nin Harici Siyasetine Dair*, Bakü: Bakü Devlet Üniversitesi, 1970; V. İ. Hüseyinov, *II. Dünya Müharebesi Arifesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin Yakın ve Orta Şarkta Siyaseti, 1923-1939*, Bakü: Bakü Devlet Üniversitesi, 1992.

40 E. Bijе, *Sovyet-Türkiye İktisadi Münasibetleri 1923-1939*, Bakü AzSSR EA neşriyatı, 1965; a.mlf., *Türkiye'nin Harici Ticareti ve Harici Ticaret Siyaseti 1920-1980*, Bakü: Elm, 1987.

41 M. B. Fataliyev, "Perviyе Godı Deyatel'nosti Balkanskoy Antanti i Turtsiya. 1934-1936 gg" [Balkan Paketi'nin İlk Yılları ve Türkiye, 1934-1936], *Uceniyе Zapiski AGU, Seriya İstoriçeskih i Filofofskih Nauk*, sy. 8, 1978, s. 58-66; "Otoşeniye Turtsii s Balkanskimi Stranami v Kontse 20-h Godov" [1920'lerin Sonunda Türkiye'nin Balkan Ülkeleriyle İlişkileri], *Izvestiya AN AzSSR, Seriya İstorii, Filofofi i Prava*, sy. 4, 1984, s. 16-23; "Mejdunarodnoye Polojenie Turtsii v Nacalnom Periode Mirovogo Ekonomiceskogo Krizisa: 1929-1933 godı" [Dünya Ekonomik Krizinin Başlangıç Aşamasında Türkiye'nin Uluslararası Konumu], *Izvestiya AN AzSSR, Seriya İstorii, Filofofi i Prava*, sy. 2, 1981, s. 41-49.

42 M. G. Orudjev, "Sovetskiy Azerbaydjan v Zahvatniceskih Planah Fasistkoy Germanii i Turtsii v Godı Vtroıy Mirovoy Voynı" [II. Dünya Savaşı Yıllarında Faşist Almanya'nın ve Türkiye'nin İşgal Planlarında Sovyet Azerbaycanı], *Uceniyе Zapiski AGU, Seriya İstoriçeskih i Filofofskih Nauk*, sy. 5, 1975, s. 20-26; M. Behbudov, "İkinci Dünya Müharebesi Arefesinde İngiltere-Türkiye İttifakının Yaranmasına Dair",

II. Dünya Savaşı sonrası dönemi Türkiye tarihi araştırmalarının bir kısmı siyasi-ideolojik bir çerçevede yazılmıştı ve bunlar akademik araştırmalar olmaktan ziyade Soğuk Savaş ruhunu içeren ve propaganda amaçlı yazılar idi. V. Şireliyev, R. P. Memmedov, Y. Mesimov, İ. S. Zeynalov, İ. Ahundov ve Z. Sultanova'nın araştırmaları aydınların, işçilerin ve gençlerin demokrasi uğruna ve -emperyalizme karşı mücadele ile ilgili yayınlarını bunlara örnek olarak göstermek mümkündür.⁴³ II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin jeopolitik önemi ve dolayısıyla onun bölgesel siyasi süreçlerdeki yeri göz önünde bulundurularak, Türkiye-NATO ilişkileri (A. Rasizade), Türkiye'nin Ortadoğu siyaseti (S. Mecidova) ve Kıbrıs sorunu (L. Atakişiyeva, H. Aliyev) araştırma konuları olarak seçilmiştir.⁴⁴ 1960 Mayıs darbesi (R. Aslanov, S. Cabbarova), PKK terörü (Y. Mesimov, S. Hacıyev), Türkiye-ABD (H. Aliyev, S. Hacıyev) ve Azerbaycan-Türkiye ilişkileri de (M. M. Abdullayev, E. Huseynov, A. Abbasbeyli ve T. Atmaca) araştırma konuları olarak tarihçilerin ilgisini çekmiştir.⁴⁵

ADU Elmi Eserleri, Tarih ve Felsefe Elmler Seriyasi, sy. 4, 1969, s. 85-92; V. Hüseyinov, "İkinci Dünya Muharibesi İllerinde Türkiye'nin İngiltere ve ABŞ ile Münasibetlerine Dair", *AzSSR EA Haberleri, Tarih, Felsefe ve Hukuk Serisi*, sy. 3, 1966, s. 41-49.

43 V. M. Şiralıyev, "İz İstorii Molodejnego Dvijeniya v Turtsii: 1945-1960 gg." [Türkiye'de Gençlik Hareketinin Tarihinden: 1945-1960], *Problemi Ekonomiki i İstorii Stran Blijnego i Srednego Vostoka*, Moskova: İzdatel'stvo Vostocnoy Literaturı, 1966, s. 227-237; a.mlf. "Progressivnie Silı Turtsii v Borbe za Mir: Nacalo 50-h godov" [Türkiye'nin İlerici Güçlerinin Barış Uğruna Mücadelesi: 1950'li Yılların Baş], *Arabskiye Strani, Turtsiya, İnan, Afganistan: İstoriya, Ekonomika*, Moskova: İzdatel'stvo Vostocnoy Literaturı, 1973, s. 166-169; R. P. Memmedov, "Müasir Türkiye'de Harici Kapitalın Ekspansiyasına Karşı Mütterakki Kuvvelerin Mübarizesi: 60-70- ci iller", *AzSSR EA Haberleri, Tarih, Felsefe ve Hukuku Serisi*, sy. 4, 1978, s. 51-55; Y. Mesimov, "Müasir Türkiye'de Demokratik Kuvvelerin Mübarizesi Meselesine Dair: 70-ci iller", *AzSSR EA Haberleri, Tarih, Felsefe ve Hukuk Serisi*, sy. 4, 1985, s. 33-40; a.mlf. "Ob Ucastii Profsoyuza Uciteley v Antiimperialisticeskoy Borbe: 1965-1971 godı" [Öğretmenler Sendikasının Anti-Emperyalist Mücadeleye Katılmasına Dair: 1965-1971 Yılları], *Izvestiya AN AzSSR, Seriya İstorii, Filosofii i Prava*, sy. 2, 1984, s. 37-46; İ. Zeynalov, "Müasir Türkiye'de Mütterakki Kuvvelerin Tecavüzkar Paktlara Karşı Mübarizesi", *Kirovabad Dövlət Pedagoji Institutunun Professor-Muellim Heyetinin Elmi Konfransının Meruzeleri*, Kirovabad: Dövlət Pedagoji İnstitutu, 1964, s. 75-84; I. A. Ahundov ve Z. Dj. Sultanova, "İz İstorii Molodejnego Dvijeniya v Turtsii (konets 60-h nacalo 70-h gg.)" [Türkiye'de Gençlik Hareketi Tarihine Dair: 1960'lı Yılların Sonu 70'li Yılların Baş], *Izvestiya AN AzSSR, Seriya İstorii, Filosofii i Prava*, sy. 1, 1979, s. 21-31; İ. A. Ahundov, *Sovremennaya Turtsiya: Borba Protiv İmperializma* [Çağdaş Türkiye: Emperyalizme Karşı Mücadele], Bakü: Elm, 1977; a.mlf., *Neokolonializm i Turtsiya (40-80-e godı)* [Neokolonyalizm ve Türkiye: 1940-1980], Bakü: Azernesç, 1990.

44 A. Rasizade, "Türkiye ve NATO", *Azerbaycan Kommunisti*, sy. 12, 1973, s. 83-90; a.mlf., "Vosem Let Trety Respubliki v Turtsii" [Türkiye'de Üçüncü Cumhuriyetin Sekiz Yılı], *Aktualniye Problemi Sovremenoı Turtsii*, Bakü: Elm, 1988, s. 5-16; a.mlf. "Popitki Pravitelstva NRP Prisoedinit Turtsiyu k NATO v 1948-1950 gg." [1948-1950 yıllarında CHP Hükümetinin Türkiye'yi NATO'ya Üye Yapma Girişimleri], *Turtsiya: İstoriya i Sovremennost'*, Moskova: İzdatel'stvo Vostocnoy Literaturı, 1988, s. 143-152; s. R. Medjidova, "Turtsiya i Palestinskoye Dvijeniye Soprotivleniya" [Türkiye ve Filistin Mukavemet Hareketi], *Izvestiya AN AzSSR, Seriya İstorii, Filosofii i Prava*, sy. 3, 1984, s. 20-28; a.mlf., "O Novoy Tendentsii v Blijnnevostocnoy Politike Turtsii" [Türkiye'nin Ortadoğu Politikasında Yeni Eğilime Dair], *Turtsiya: İstoriya i Sovremennost'*, Moskova: İzdatel'stvo Vostocnoy Literaturı, 1988, s. 158-165; L. Atakişiyeva, "Kıpr Problemi Tarihinden", *Tarih ve Problemleri* (dergi), sy. 3-4, 2001, s. 124-126; H. Aliyev, "Kıpr Problemi", *Sovyet İttifaki ve Yakın Şark Problemi*, Bakü: Elm, 1975, s. 50-66.

45 R. B. Aslanov, "Raznoglasıya v Komitete Natsionalnogo Edinstva Posle Gosudarstvennogo Peverorota v Turtsii (25 maya 1960 goda)" [1960 Darbesi Sonrasında Milli Birlik Komitesi İçindeki Görüş Ayrılıkları], *Klassovaya Borba i Revolyutsionniy Protsess v Stranah Blijnego i Srednego Vostoka*, Bakü: Elm, 1989, s. 52-57; S. Cabbarova, "Türkiye'de 1960-ci il 27 May Çevrilişinin Bazı Mühim Sebepleri Hakkında", *Türkiye Tarihi Meseleleri*, Bakü: Elm, 1972, s. 175-187; Y. Mesimov, "PKK'nın Türkiye'deki Faaliyetine ➤

Türkiye tarihinde Azerbaycan tarihçilerinin ilgisini çeken konulardan birisi de Atatürk'ün siyasi faaliyeti ve kişiliği olmuştur. İ. Alibeyov'un Atatürk'ün 100. doğum yılı münasebetiyle yazdığı⁴⁶ ve N. Ahmedli'nin⁴⁷ Atatürk'le ilgili tanıtım içerikli kitabı dışında yapılan araştırmalarda Atatürk bir devlet adamı ve bir devlet kurucusu olarak, Kemalizm (Atatürkçülük) ise bir ideoloji olarak gerek tarihî, gerekse yeni siyasi gerçeklikler açısından değerlendirilmiştir. Bu bakımdan eski Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Atatürk hakkındaki görüşleri ve N. Ceferov'un Atatürk'ün düşüncelerinin öğrenilmesinin Azerbaycan açısından önemi ile ilgili yazısı ilgi çekicidir.⁴⁸ Tabii ki, Atatürk'ün görüşlerinin incelenmesi de tarihçilerin araştırmalarında yer almaktaydı. Örneğin, Atatürk'ün siyasi (A. İszade) ve iktisadi görüşleri (İ. Alibekov), Azerbaycan'la ilgili siyaseti (N. Ceferov, Mehmet Akif Tural) tarihçilerin daha fazla ilgisini çekmiştir.⁴⁹ Genellikle Azerbaycan tarihçileri Türkiye Cumhuriyeti'nin Atatürk dönemi tarihini ele alırken, yeni kurulmuş Cumhuriyet'in temelini oluşturan ilkelerine ve onların uygulanmasının araştırılmasına yönelmişlerdir. Bu prensiplerden laiklik, halkçılık ve devletçilik konularının araştırılmasının, Azerbaycan'daki bir tarihçi neslinin başlıca görevlerinden olduğunu özellikle vurgulamak isterdik. E. Hasanova laiklik ve halkçılık, İ. Alibeyov devletçilik, F. Şabanov ile Y. Rustemov ise laiklik konularını ele almışlardır.⁵⁰ Tabii ki, bu arada Azerbaycan tarihçileri Atatürk reformlarını, özellikle reformların kültür, eğitim ve bilim alanında gerçekleştirilmesini ve onların yeni cumhuriyet için önemini ince-

dair", *Şerhin Aktual Problemleri: Tarih ve Müasirlik*, Bakü: 1994, s. 90-93; s. T. Hacıyev, "Türkiye Respublikası ve PPK Terroru", *Tarih ve Onun Problemleri* sy. 3, 1998, s. 83-91; G. Aliyev, "İdeologiceskaya Ekspansiya SŞA v Turtsii na Sovremennom Etape" [Son Dönemde ABD'nin Türkiye'deki İdeolojik Yayılmacılığı], *Natsionalno-osvoboditelnoye Dvijenije i Sovremennaya İdeologiceskaya Borba*, Bakü: Elm, 1973, s. 89-97; s. T. Hacıyev, "Türkiye-ABD Münasibetleri, 1950", *BDU'nun Genç Tarihçi Tedgigatçuların Elmi Konfransının Materialları*, Bakü: Bakü Devlet Üniversitesi, 1991, s. 21-24; M. M. Abdullayev, "Sovet-Türkiye İgtisadi, Elmi-tehnik ve Medeni Elagelerinde Azerbaycan'ın İştiraki, 1971-1991)", afterferat [doktora tezi özeti], Bakü: 1997; E. K. Hüseyinov, "Azerbaycan Respublikasının Türkiye ile İgtisadi ve Medeni Elageleri, 1991-1995-ci iller)", afterferat (doktora tezi özeti), Bakü: 2000; A. Abbasbeyli, T. Atmaca, "Müasir Dövrde Azerbaycan ve Türkiye Münasibetleri", *Dirçeliş*, sy. 10, 1998, s. 33-37.

46 İ. Alibekov, "Atatyrk-"Otets Turok"", *Kuryer YuNESKO*, Aralık 1981, s. 35-36.

47 N. Ahmedli, *Mustafa Kamal Atatürk*, Bakü: AzAtaM, 2002.

48 Haydar Aliyev *Atatürk Hakkında*, ed. Sefali Nezerli, Bakü: AzAtaM, 2003; Nizami Ceferov, "Atatürk İdeyalarını Azerbaycanın Mövgeyinden Öyrenmeliyik", *Dirçeliş*, sy. 42, 2001, s. 63-67.

49 A. İszade, "Politieskaya Doktrina Kemalya Atatyrka" [Atatürk'ün Siyasi Doktrini], *Tarih ve Problemleri*, sy. 2, 1999, s. 132-143; İ. V. Alibekov, "Vliyaniye Vozzreniy Kemalya Atatyrka na Formirovaniye Ekonomiceskoy Politiki Turetskoy Respubliki", [Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomi Politikalarının Oluşmasında Kemal Atatürk'ün Görüşlerinin Etkisi], *Izvestiya AN AzSSR, Seriya İstori, Filosofii i Prava*, sy. 1, 1982, s. 9-17; Nizami Ceferov ve Mehmet Akif Tural, *Atatürk'ün Azerbaycan Siyaseti*, Bakü: AzAtaM, 2008.

50 E. Gasanova, *Laitsizm i İslam v Respublikanskoj Turtsii* [Cumhuriyet Türkiye'sinde Laiklik ve İslam], Bakü: Elm, 2002; "Printsip "Narodnicestva: Kemalizma i Ego Sovremennoye Tolkovaniye v Turtsii" [Kemalizm'in Halkçılık İlkesi ve Türkiye'deki Modern Yorumu], *Turtsiya: İstoriya, Ekonomika*, Moskova: Izdatel'stvo Vostochnoy Literaturi, 1978, s. 48-59; İ. Alibeyov, "Etatizm Hakkında Türk Burjuva Görüşünün Tenkidine Dair", *Türkiye Tarihi Meseleleri*, Bakü: Elm, 1972, s. 130-175; F. Şabanov, "Ob İstokakh Laitsizma v Turtsii" [Türkiye'deki Laikliğin Kaynaklarına Dair], *Voprosi Turetskoy İstori* [Türkiye Tarihinin Meseleleri], Bakü: Elm, 1972, s. 95-105; Yu. I. Rustamov, "Printsip Laitsizma v Turtsii" [Türkiye'de Laiklik İlkesi], *Izvestiya AN AzSSR, Seriya İstori, Filosofii i Prava*, sy. 2, 1972, s. 94-101; a.mlf., *İslam i Obşestvennaya Misl Sovremennoy Turtsii* [İslam ve Çağdaş Türkiye'de Kamuoyu], Bakü: Elm, 1980.

lemiştirler. T. Dadaşov eğitim ve kültür reformlarını,⁵¹ V. Hacıyev Atatürk'ün eğitimle ilgili görüşlerini,⁵² S. Nağıyev ve Y. Mesimov Türk Tarih Kurumu'nu,⁵³ S. Cabbarova halkevlerinin faaliyetini,⁵⁴ G. Alibeyova eğitim ve yeni kadroların hazırlanmasını,⁵⁵ H. Aliyev ise Azerbaycan'da gerçekleştirilen kültür reformlarının Türkiye'ye etkilerini⁵⁶ araştırmışlardır.

Türkiye'nin çağdaş dönem tarihi ile ilgili dikkat merkezinde olan konulardan birisi de ideoloji -din (islam), “Türk-İslam sentezi” ve “İslamî sosyalizm”- idi ki, bu alanda da öne çıkan araştırmacılarından E. Hasanova zikredilebilir. Hasanova, Türkiye'nin siyasi hayatında “İslamî sosyalizm”, “Türk-İslam” sentezinin kavramsal temelleri, çağdaş Türkiye'de ideolojik mücadele, Marksist-Leninist düşüncelerin Türkiye'de yayılması gibi konuları araştırmıştır.⁵⁷

Bağımsızlık dönemi Azerbaycan Türkoloji çalışmalarında yeni bir kitap serisi ortaya çıkmıştır. Bu seri çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet adamlarının “siyasi portreleri” serisi olarak bilinmektedir. Bu serinin ilk kitabı Türkiye'nin eski cumhurbaşkanlarından Turgut Özal, ikincisi ise Süleyman Demirel hakkında yazılmıştır.⁵⁸

Ders kitaplarının yazımı da Azerbaycan için çok önemli olmasına rağmen, yerel tarihçiler Türkiye tarihi ile ilgili ders kitaplarının yazılmasında çok faal olamamışlardır.

51 T. Dadaşov, *Atatürk ve Türkiye'de Medeni İnkılap: 1920-1930*, Bakü: Elm, 1993; *Prosveteniye v Turtsii v Noveyseye Vremya: 1923-1960* [Yeni Dönemde Türkiye'de Eğitim], Moskova: Izdatel'stvo Vostocnoy Literaturi, 1972.

52 V. Gadjiyev, “Prosvetitel'skiye Idei Kemalya Ataturka o Religii” [Kemal Atatürk'ün Dinle İlgili Aydınlanmacı Düşünceleri], *Ucheniye Zapiski AGU, Seriya Istoriceskih i Filosofskih Nauk*, sy. 5, 1978, s. 22-28.

53 S. Nagiyev, “K Voprosu o Sozdaniı “Turetskogo Istoriceskogo Obşestva” [Türk Tarih Kurumu'nun Teşekkülüne Dair], *Izvestiya AN AzSSR, Seriya Istorii, Filosofii i Prava*, sy. 2, 1988, s. 53-60; Y. M. Mesimov, “Türkiye'de Tarih İlminin İnkişafında Türk Tarih Cemiyetinin Rolü”, *Azerbaycan SSR EA-nin Aspirantlarının Elmi Konfransının Tezisləri*, Bakü: Elm, 1974, s. 257-259.

54 S. Cabbarova, “Türkiye'de “Halk Evlerinin” Yaranması Tarihinden”, *ADU'nun Elmi Eserleri, Tarih ve Felsefe Elmleri Seriyası*, sy. 3-4, 1971, s. 71-79; “Halk Evlerinin Faaliyetine Dair Kısa Malumat”, *Azerbaycan SSR EA Genç Alimlerin Elmi-nezeri Konfransının Materialları, İçtimai Elmler Seriyası*, Bakü: Elm, 1970, kitab 5, s. 168-170.

55 G. N. Alibekova, “Iz Istorii Professionalno-tehniceskogo Obrazovaniya v Turtsii” [Türkiye'de Mesleki-Teknik Eğitim Tarihinden], *Aktualniye Problemi Sovremennoy Turtsii*, Bakü: Elm, 1988, s. 88-92; a.mlf., “Stanovleniye Sovremennoy Sistemı Podgotovki Industrialnih Kadrov v Turtsii (20-30-e godı)” [Türkiye'de 20-30'lu Yıllarda Endüstri Kadrolarının Hazırlanma Sisteminin Oluşumu], *Materiali v Naucnoy Konferentsii Molodih Vostokovedov*, Bakü: Elm, 1986, s. 48-52.

56 G. Z. Aliyev, “Vliyaniye Kulturnoy Revolyutsii v Sovetskom Azerbaydjane na Turtsuyu” [Sovyet Azerbaycan'ındaki Kültür Devriminin Türkiye'ye Etkisi], *Natsionalnoye i Internatsionalnoye v Sovremennoy Kulture*, Moskova: Izdatelstvo vostocnoy literaturı, 1972, s. 68-74.

57 E. Gasanova, *İdei “İslamskogo Sotsializma” v Obştvенno-politiceskoy Misli Turtsii 60-h godov* [60'lı yıllarda Türkiye'nin Sosyo-Politik Düşünce Hayatında “İslami Sosyalizm”], Bakü: Elm, 1994; a.mlf., “Noviye Veyaniya v Obştvенnoy Misli Turtsii (o “turetskom sotsializme”)” [Türkiye Sosyal Düşüncesinde Yeni Akımlar (“Türk Sosyalizmi” Hakkında)], *Narodi Azii i Afriki*, no. 1, 1965, s. 26-34; a.mlf., “O Nektorih Aspektah Kontseptsii “İslamo-turetskogo Sinteza” v Sovremennoy Turtsii” [Çağdaş Türkiye'de “Türk-İslam Sentezi” Fikriyatının Bazı Unsularına Dair], *Aktualniye Problemi Sovremennogo Islama*, Bakü: Elm, 1988, s. 35-52.

58 D. Veliyev ve s. Babayev, *Türkiye: Turgut Özal, İktisadi Möcüzeler*, Bakü: Elm, 1990; İrfan Ülkü ve Ali Hasanov, *Süleyman Demirel*, Bakü: AzAtaM, 2002.

Sadece iki Azerbaycan tarihçisi -G. Hüseyinov ve M. Sofiyev- çağdaş Türkiye tarihi hakkında ders kitapları yazmışlardır. İlk ders kitabı 1967 tarihinde G. Hüseyinov tarafından yayınlanmıştı. Hüseyinov, *II. Dünya Muharebesinden Sonra Türkiye: 1945-1960* adlı ders kitabının peşinden 1968'de *Muasır Türkiye: 1960-1967*'yi⁵⁹ yayınlamıştı; M. Sofiyev de aynı sene *Türkiye: 1918-1923* isimli kitabının peşinden 1973'te *Türkiye'nin En Yeni Tarihi* adlı ders kitaplarını yayınlamıştı.⁶⁰ Görüldüğü gibi, yazılmış ders kitapları tüm Cumhuriyet dönemi Türkiye tarihini içine almamaktaydı. Bunun yanısıra 40 yıldan fazla bir dönem içinde Cumhuriyet dönemini kapsayan yeni ders kitabının yazılmaması ve bu konuya hiç ilgi gösterilmemesi, Azerbaycan Türkolojisinin eksikliği olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı Tarihi Araştırmaları

Azerbaycan'daki siyasi ve ideolojik ortamın Cumhuriyet dönemi Türkiye tarihine olan ilgiyi belirlemesine rağmen, söz konusu ortam Osmanlı tarihi araştırmalarına dönük merakı doğuramamıştı. Azerbaycan'da Osmanlı tarihi araştırmalarına 60'lı yıllarda, yani ülkenin Sovyet iktidarına geçişinden aşağı yukarı 40 yıl sonra başlamıştı.

Osmanlı tarihi araştırmalarını değerlendirmeden önce, Azerbaycan'da Osmanlı tarihi araştırmalarına ne zamandan başlandığı konusu üzerine yerel Türkologlar arasında yaygın olan bir görüşe değinmek gerekir. "Osmanlı tarihi araştırmalarına Azerbaycan'da 80'li yıllarda başlamıştı" şeklinde dile getirilen bir görüş söz konusu idi ki, bu da Sovyet döneminde oluşturulan "bilimsel" terminolojinin doğurduğu bir hatadan kaynaklanmaktaydı.

Sovyet döneminde Türkiye Türklerini diğer Türklerden ayırmak amacıyla birinciler "Turk" (*турк*), diğerleri ise "Tyürk" (*тюрк*) olarak anılmakta ve dolayısıyla Türkiye Türkleri ile ilgili dala "Turkologiya" (*туркология*), diğer Türklerle ilgili dala ise "Tyurkologiya" (*тюркология*) denilmekteydi. Osmanlı tarihi için de yazılı olmayan bir "kural" düşünülmüştü. Bu "kural" çerçevesinde, Osmanlı tarihi, Osmanlı toprakları üzerinde devlet dağıldıktan sonra meydana çıkan çeşitli devletlerin sayısı kadar "tarihler" e parçalanmıştı. Bundan dolayı "Osmanlı tarihi"nin içinden "Bulgaristan tarihi", "Yunanistan tarihi" gibi bir de "Türkiye tarihi" yaratılmıştı. Bunun bir sonucu olarak, Azerbaycan'da da Türklerin Cumhuriyet ve Osmanlı dönemi tarihleri bir "coğrafi" sınıflandırılma prensibi üzerine temellendirilmişti. Örneğin, Osmanlı tarihi araştırılmasına rağmen tarihçiler, araştırdıkları coğrafi bölge çağdaş Türkiye Cumhuriyeti topraklarını kapsadığında, bunu "Türkiye tarihi" olarak değerlendirmekte; araştırma coğrafi açıdan çağdaş Türkiye'nin sınırlarından öteye çıktığında ise bunu Osmanlı Devleti dağıldıktan sonra o topraklarda kurulmuş olan devletin adı ile anmışlardı. Bunun doğal sonucu olarak 600 yıllık bir tarihinin olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nin adı bu "tarihler"den sanki silinmişti.

İkinci terminoloji sorunu ise, "Turkologiya/Osmanistika" ve "Turkolog/Osmanist" terimlerinin sınıflandırılması ve bunların tarihî bir kronoloji üzerine oturtulması ile ilgi-

59 G.H.Hüseyinov, *Türkiye II. Dünya Muharebesinden Sonra: 1945-1960*, Bakü: ADU neşriyatı, 1967; a.mlf. *Muasır Türkiye: 1960-1967*, Bakü: ADU neşriyatı, 1968.

60 M.M. Sofiyev, *Türkiye 1918-1923*, Bakü: ADU neşriyatı, 1968; a.mlf., *Türkiye'nin En Yeni Tarihi*, Bakü: ADU neşriyatı, 1973.

li idi. Yazılı olmayan bir “kural”a göre, 1789 tarihine kadar olan döneme “Osmanistika/Osmanlı tarihi”, bu tarihe kadar olan dönemi araştıran tarihciye “Osmanist”; 1789 tarihinden günümüze kadar olan dönemle ilgili araştırmalar yapan tarihçilere “Turkolog” denilmiştir. Konu eski Osmanlı Devleti’nden çağdaş Türkiye Cumhuriyeti’ne tevarüs eden topraklarla ilgili olduğunda ise, araştırma dalı olarak buna “Turkologiya/Türkiye tarihi” adı verilmiştir.

Bilinçli veya bilinçsiz yapıldığını söylemek zor olsa da, Azerbaycan’da da bu “kural” uygulanmıştır.⁶¹ Eğer bu yanlış modele uygun olarak bir kronolojiyi yaparsak, Azerbaycan’da Osmanlı tarihi çalışmalarının 1980’li yıllardan başladığını söylememiz gerekir. Oysa, Azerbaycan’da Osmanlı Devleti tarihinin araştırılması 1960’lı yıllarda başlamış, kronolojik olarak XIX ve XX. yüzyılın başlarındaki dönemi kapsamıştır. Bu bağlamda, Ferruh Şabanov, M. Orucov, Hamid Aliyev ve Esmeralda Hasanova’nın Azerbaycan’daki ilk Osmanlı tarihçileri olduğunu söyleyebiliriz. Çalışmalarına 80’li yıllardan başlamış “ikinci dalga” Osmanlı tarihçileri ise, XV-XVI. yüzyılların araştırmacıları ve daha ziyade Osmanlı yazılı kaynakları üzerine araştırma yapanlar idi.

İlk defa Osmanlı kaynaklarına dayanarak araştırma yapan tarihçilerden Ziya Bünyadov, Hüsameddin Memmedov ve Şahin Mustafayev’i zikredebiliriz.

Azerbaycan tarihçileri tarafından yapılan araştırmaların kronolojik bir çerçevesini çizecek olursak, Osmanlı tarihinin XV.yüzyılın ikinci yarısından başlayarak devletin dağılmasına kadar olan yaklaşık 500 yıllık bir dönemin siyasi, hukuki, düşünsel, sosyal ve iktisadi tarihinin ele alındığını görebiliriz. Aynı zamanda Azerbaycan tarihi ile ilgili Osmanlı kaynaklarının araştırıldığını ve birçokunun tercüme edilerek yayınlandığını belirtebiliriz.

Azerbaycan’da ilk defa Yeniçağ Osmanlı tarihi araştırmasını yapan tarihçi Ali Hüseyinzade o dönemin çok önemli kaynaklarından olan Hicri 1140/Miladi 1727 tarihli “Defter-i Mufassal-ı Eyalet-i Gence-Karabağ”ı araştırmış ve bu konuyla ilgili iki makale yayınlamıştı.⁶² Osmanlı tarihi kaynakları ile meşgul olan uzmanların 80’li yıllarda araştırmalara başlamaları ile Azerbaycan’da Osmanlı tarihi araştırmaları yeni bir aşamaya girmişti. Bu dönem, Osmanlı tarihi ve kaynaklarının araştırılması ile tercüme ve yayınlanması, ayrıca yeni tarihçi kadroların hazırlanması dönemi olarak bilinmektedir.

Osmanlı narrativ kaynaklarından Peçevî’nin, Solakzade’nin, Selaniki’nin *Tarih*’lerinden (Ziya Bünyadov),⁶³ Evliya Çelebi’nin *Seyahatnamesi*’nden Azerbaycan’la ilgili bölümlerin (S. Onullahi, F. Aliyev),⁶⁴ Bedreddinzade Ali Bey *Kaimesi*’nin

61 1979 yılında bu satırların müellifi Azerbaycan İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü’nde çalışmalarına başladığı gün Enstitü müdürüne Osmanlı tarihi ile uğraşmak istediğini bildirirken, kendisine, “Bizde Osmanlı tarihi uzmanı yoktur” şeklinde bir cevap verilmiştir.

62 Ali Hüseyinzade, “Behre” Terimi Hakkında”, *AzSSR EA Meruzeleri*, sy. 11, Cilt XVII, 1961, s. 1097-1103; a.mlf., “Gence Vilayetine İktisadi Tarihi Hakkında Sened (XVIII. asrın 20’li yılları)”, *AzSSR EA Heberleri, Tarih, Felsefe ve Hukuk Serisi*, sy. 4, 1969, s. 15-27.

63 İbrahim Efendi Peçevi, *Tarih, Azerbaycan ve Gonşu Ülke ve Vilayetlerin 1520-1640-ci İllere Aid Tarihinden İktibaslar*, Osmanlı Türkçesinden tercüme eden Ziya Bünyadov, Bakü: Elm, 1988; Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki, 1563-1600-ci iller Azerbaycan ve Komşu Ülkelerin Tarihine Ait İktibaslar*, Osmanlı-Türk dilinden tercüme eden ve notların müellifi Ziya Bünyadov, Bakü: Elm, 1992; Solakzade, *Tarih, Azerbaycan Tarihine Ait İktibaslar*, Türk dilinden tercüme eden Ziya Bünyadov, Bakü: Elm, 1993)

64 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, tercüme ve notlar Seyidağa Onullahi, Bakü: Elm, 1993; Evliya Çelebi, *Kniga Puteşestviya*, vipusk III, çev. F. Aliyeva, Moskva: Izdatel’stvo vostocnoy literaturi, 1983.

(Hüsameddin Memmedov)⁶⁵ ve Kemani Mustafa Ağa'nın *Revan Fetihnamesi*'nin (Hoşkadem Hasanova)⁶⁶ notlandırılmış tercümesi yayınlanmıştı. Şahin Mustafayev, Ömer Lütfi Barkan tarafından yayınlanan Akkoyunlu Uzun Hasan'ın kanunnamelerini araştırmış ve bunları Rusçaya tercümesi etmişti.⁶⁷ Ziya Bünyadov ise *Peçevî Tarihi*'nin Moldova ve Harezmşahlar devleti için önemli kaynak olması hakkında makaleler yazmış ve Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle ilişkilerine aydınlatan kaynaklar olarak Osmanlı sefaretnamelerinin değerlendirmesini yapmıştı.⁶⁸ A. Farzaliyev de genellikle Gelibolulu Mustafa Ali Efendi'nin eserlerini Azerbaycan dahil Güney Kafkasya tarihinin kıymetli bir kaynağı olarak ele almış ve incelemişti.⁶⁹ Coğrafi eserlerden Mehmed Aşık'ın *Menâzirü'l-Âvâlim*'i Hüsameddin Memmedov tarafından incelenmiş,⁷⁰ Sara Aşurbeyli ise, Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*'ni Azerbaycan'daki şehirlerin sosyal-ekonomik durumu hakkında bir kaynak olarak ele almıştı⁷¹.

Aynı zamanda Osmanlı arşiv belgeleri üzerinde de çalışmalara başlanmış ve ilk defa olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan H.1140/m.1727 tarihli *Defter-i Mufassal-ı Eyalet-i Tiflis* ve Sofya'daki Kiril ve Metodi Kütüphanesi'nde bulunan XVIII. yüzyıla ait çeşitli Osmanlı belgeleri -ferman, hüccet, berat, arz-ı hal, buyuruldu ve b.-araştırılmıştı.⁷²

1980'li yıllardan başlayarak Osmanlı tahrir defterlerinin araştırılması ve yayınlanması ile ilgili yoğun çalışmalara başlanmıştır. Ziya Bünyadov ve Hüsameddin Memmedov tarafından Azerbaycan tarihçileri için büsbütün yeni olan Osmanlı tahrir defterlerinin tanıtılmasına girişilmişti. İlk olarak Ziya Bünyadov ve Hüsameddin Memmedov Revan eyaletinin icmal defterini, sonra ise Nahçıvan sancağının mufassal defterini (iki baskı) tercüme edip yayınlamışlardı. Bunların yanı sıra Gence-Karabağ eyaletinin

65 G. M. Mamedov, ““Kaime” Bedreddinzade Ali Beya” [Ali Bey Bedreddinzade'nin Kaimesi], *Izvestiya AN AzSSR, Seriya istorii, Filosofii i Prava*, sy. 3, 1988, s. 67-79 ve sy. 4, 1988, s. 72-84.

66 H. Gasanova, ““Pobednaya Relyatsiya” o Vzyatii Revana Orujenostsa Kemani Mustafi Agi”, *Orta esrlər Şərg Tarihi: Gaynaqlar və araşdırmalar*, Bakü: Nurlan, 2003, s. 140-172.

67 Ş. M. Mustafayev, *Vostocnaya Anatoliya ot Ak-Koyunlu k Osmanskoy Imperii* [Akkoyunlu'dan Osmanlı İmparatorluğu'na Doğu Anadolu], Moskova: Izdatel'stvo vostocnoy literaturı, 1994, Prilojeniyeye (Ek).

68 Z. M. Buniyatov, “Svedeniya Osmanskogo Letopista İbrahim Pecevi po İstorii Moldavii” [Osmanlı Kronikçisi İbrahim Peçevi'nin Moldova Tarihiyle İlgili Verdiği Bilgiler], *Izvestiya AN MSSR, Seriya Obşevnennih Nauk*, sy. 1, 1986, s. 29-34; a.m.f., “XVII Esr Osmanlı Tarihçisi İbrahim Efendi Pecevinin Eserinde Harezmşahlar Tarihine Aid Melumatlar”, *Harezm Hegigetleri Gazetesi*, 18 Mayıs ve 11-12 Haziran (Özbekçe), 1991.

69 A. M. Farzaliyev, *Yujniy Kavkaz v Kontse XVI veka. Osmano-sefevidskoye Sopernicestvo* [XVI. Asrın Sonunda Güney Kafkasya: Osmanlı-Safevi Rekabeti], Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo Universiteta, 2002.

70 G. M. Mamedov, “Svedeniya ob Azerbaydjane v Geograficeskom Socinenii Mehmeda Asika “Manazir al-Avalim””, *Dokladi AN AzSSR*, sy. 7, c. XLIII, 1987, s. 80-81.

71 S. B. Aşurbeyli, “Seyahatname Evliya Celebi kak Istochnik po Izucheniyu Sotsialno-ekonomicheskoy İstorii Gorodov Azerbaydzhana v Pervoy Polovine XVII veka”, *Dokladi XXV Mejdunarodnogo Kongressa Vostokovedov*, Moskova: y.y., 1960.

72 G. M. Mamedov, *Osmanskaya Nalogovaya Sistema v Azerbaydjane v 20-30-e Godi XVIII Veka. Na Materialah Eyaleta Gyandje i Sancaka Kazah*, aftoreferat [XVIII. asrın 20-30'lu Yıllarında Azerbaycan'da Osmanlı Vergi Sistemi: Gence Vilayeti ve Gazah Sancağı Kaynakları Çerçevesinde, Doktora Tezi özeti, Bakü: y.y., 1985.

mufassal defteri (Hüsameddin Memmedov), Tiflis eyaletinin mufassal defterinden Borçalı ve Kazak sancaklarıyla ilgili kısımların tercümesi ve son olarak da Loru vilayetinin icmal defteri (Şahin Mustafayev) yayınlanmıştır.⁷³

Azerbaycan'da yapılan Osmanlı araştırmalarının ana hattını, Osmanlı Devleti ile Azerbaycan topraklarında kurulan Şirvanşahlar, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi gibi devletler arasındaki siyasi ilişkilerin araştırılması oluşturmuştur. Şahin Fazıl Farzalibeyli XV-XVII. yy'larda söz konusu devletlerle Osmanlıların ilişkilerini, Akif Farzaliev XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlılarla Safevilerin Güney Kafkasya uğruna verdikleri mücadeleyi, Hoşkadem Hasanova Revan eyaletinin XVI. yüzyıl sonlarında Osmanlı yönetim sistemine entegrasyonunu, Tofig Mustafazade XVIII-XIX. yüzyıllarda Osmanlıların Safevilerle, Afşarlarla ve Azerbaycan hanlıkları ile ilişkilerini araştırmışlardır.⁷⁴ Osmanlı Devleti'nin 1920'li ve 30'lu yıllarda Rusya ve Safevi devletleri ile Azerbaycan uğruna yaptığı savaşları ve diplomatik ilişkilerini A. Abdurrahmanov, yine bu dönemin Osmanlı-Safevi siyasi münasebetlerini ise F. Aliyev incelemiştir.⁷⁵

Tarihçilerden B. Dedeyev Azerbaycan'ın XV-XVI. yüzyıllar Osmanlı Devleti ile ekonomik ilişkilerini, Osmanlı-Safevi ilişkilerinde Halvetiye ve Safevi tarikatlarının rolünü ve iki devlet arasındaki ilişkiler sonucunda meydana çıkan göç konusunu da araştırmıştır.⁷⁶ Gülşeniye tarikatı konusu da Azerbaycan tarihçileri tarafından araştırma konusu olarak seçilmişti.⁷⁷ Azerbaycan tarihçilerinden T. Necefli'nin araştırmaları Osmanlı-Safevi ilişkilerinin çağdaş Türkiye tarihçileri tarafından incelenmesi ile ilgi-

73 *İrevan Eyaletinin İcmal Defteri*, hazırlayan Ziya Bünyadov ve Hüsameddin Memmedov (Karamanlı), Bakü: Elm, 1996; *Nahcivan Sancağının Mufassal Defteri*, haz. Ziya Bünyadov ve Hüsameddin Memmedov (Karamanlı), Bakü: Sabah, 1997; *Nahcivan Sancağının Mufassal Defteri*, 2. bs. haz. Hüsameddin Memmedov (Karamanlı) ve Ziya Bünyadov, Bakü: Elm, 2001; *Gence-Karabağ Eyaletinin Mufassal Defteri*, haz. Hüsameddin Memmedov (Karamanlı), Bakü: Şuşa, 2000; *Tiflis Eyaletinin Mufassal Defteri: Borçalı ve Gazah*, 1728, haz. Şahin Mustafayev, Bakü: Pedagogika, 2001; *Loru Vilayatinin İcmal Defteri*, hazırlayan Şahin Mustafayev, Bakü: Elm, 2005.

74 Şahin Fazıl Farzalibeyli, *Azerbaycan ve Osmanlı İmpariyası (XV-XVII. esrler)*, Bakü: Elm, 1999; A. M. Farzaliev, *Yujniy Kavkaz v Kontse XVI veka. Osmano-sefevidskoye Sopernicesstvo* [XVI. Asrın Sonunda Güney Kafkasya: Osmanlı-Safevi Rekabeti], Sankt-Peterburg: Izdatelstvo Sankt-Peterburgskogo Universiteta, 2002; Hoşkadem Hasanova, "Fetihten Osmanlı Yönetim Sistemine Entegrasyonuna Kadar Revan Eyaleti: 1583-1590", *Osmanlı*, c. 1, Ankara: 1990, s. 509-515; Tofig Mustafazade, *XVIII-XIX. Yüzyılın Evvellerinde Osmanlı-Azerbaycan Münasibetleri*, Bakü: Elm, 2002.

75 A. Abdurrahmanov, *Azerbaydzan vo Vvzaimootnoşeniyah Rossii, Turtsii i Irana v Pervoy Polovine XVI-II veka* [XVIII. Yüzyılın Birinci Yarısında Azerbaycan'ın Rusya, Türkiye ve İran'la İlişkileri], Bakü: Izdatel'stvo AN AzSSR, 1965; F. Aliyev, *Antiiranskiye Vstupleniya i Borba Protiv Turetskoy Okkupatsii v Azerbaydzhanе v Pervoy Polovine XVIII veka* [XVIII. Asrın Birinci Yarısında Azerbaycan'da İran Karşısı Hareketler ve Türk İşgaline Karşı Mücadele], Bakü: Elm, 1975.

76 Bilal Dedeyev, "Azerbaycan-Osmanlı Ekonomik İlişkileri (1450-1520)", *Qafqaz Universiteti Jurnalı*, sy. 18, 2006, s. 105-112; a.mlf., "XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı-Azerbaycan İlişkileri Bağlamında Halvetiye Tarikati", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, sy. 6/1, 2009, s. 91-106; a.mlf., "Safevi Tarikati ve Osmanlı Devleti İlişkileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy.. 5, Cilt 1, 2008, s. 205-223; a.mlf., "Azerbaycan ile Osmanlı Devleti Arasında olan İctimai Münasebetlerdeki Göç Hadiseleri (1450-1520)", *Medeniyet Dünyası Jurnalı*, sy. 12, 2006, s. 263-270.

77 Z. M. Bünyadov, "Sufi Gülşeniye Terigeti", *AzSSR EA Heberleri, Tarih, felsefe ve hugug seriyası*, sy. 4, 1985, s. 40-48; Nesrin Aleskerova, *Sufiyskoye Bratstvo Gulşeniya* [Gülşeniye Sufi Tarikati], Petersburg: SPb Otdeleniye Instituta vostokovedeniya, 2002.

lidir,⁷⁸ N. Kuliyeva ise, İtalyan kaynaklarına dayanarak Osmanlı-Safevi temaslarını incelemiştir.⁷⁹ Azerbaycan tarihçilerinin yaptığı araştırmaların pek de yaygınlaşmayan bir yönü de Osmanlı sosyal-siyasi tarihinin araştırılması idi. Bu çerçevede Ş. Mustafayev Akkoyunlu yönetimindeki Doğu Anadolu bölgesinin Osmanlı sosyal-siyasi sistemine entegrasyonunu araştırma konusu etmiş,⁸⁰ Cavid Gasimov ise, XVI-XVII. yüzyıllar Osmanlı ıslahat layihalarını ve Osmanlı siyasi düşünce tarihinin kaynaklarını araştırmıştır.⁸¹

XIX. yüzyılı Osmanlı Devleti tarihi ile ilgili Azerbaycan tarihçileri üç konuyu ele almışlardı. Hukuk tarihçisi F. Şabanov Osmanlı kaynaklarına dayanarak Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemini araştırmış, Hoşkadem Hasanova XIX. yüzyıl Osmanlı bilim ve eğitim tarihini, bilimin örgütlenmesi konusunu incelemiş ve ayrıca Ahmed Cevdet Paşa'nın *Tarih-i Cevdet* eserinden Kafkasya tarihi hakkında yazdığı raporu Azerbaycan Türkçesine tercüme etmiş, M. Orucov ise, I. Dünya Savaşı öncesi Osmanlı-Almanya ilişkilerini araştırmıştır.⁸²

Azerbaycan tarihçilerinden isimleri yukarıda zikredilen M. Orucov, H. Aliyev ve E. Hasanova Genç Türkler döneminden I. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar devam eden dönemde Osmanlı Devleti'nin siyasi ve düşünsel hayatını ilgilendiren konuları ele almışlardı. M. Orucov I. Dünya Savaşı'na kadar emperyalist devletlerin Osmanlı Devleti uğruna yaptıkları siyasi mücadeleyi, H. Aliyev Genç Türkler dönemi Osmanlı Devleti'nin siyasi tarihini, E. Hasanova ise Genç Türkler iktidarının ilk dönemi (1908-1914) Türkçülük/Pantürkçülük ideolojisini *Türk Yurdu* gibi dönemin ilk elden kaynaklarına dayanarak incelemişlerdir.⁸³

78 Tofiq Neceffi, "Çaldıran Savaşı Arifesinde Safevi-Osmanlı Münasebetleri Muasır Türkiye Tarihşinaslığında", *Sah İsmail Hatai-VI. Ümumrespublika elmi-praktiki konfransın materialları*, Bakü: Elm, 2007, s. 134-139; a.mlf., "Şah İsmail'in Sultan II. Bayezid'le Münasebetleri Muasır Türkiye Tarihşinaslığında", *Azerbaycan MEA Heberleri, Tarih, felsefe ve hugug seriyasi*, sy. 8, 2007, s. 33-51.

79 N. Kuliyeva, "İz Doneseniy Papskogo Posla Cirolamo Aleandro o Sostoyanii Osmanskogo Flota i Osmano-Sefevidskoy Voyne 1534 g.", *Orta esrlər şərg tarixi: qaynaqlar və araşdırmalar*, Bakı: Nurlan, 2003, s. 114-132.

80 Ş.M. Mustafayev, *Vostocnaya Anatoliya ot Ak-Koyunlu k Osmanskoy imperii*, Moskva: Izdatelstvo vostochnoy literaturı, 1994

81 Cavid Gasimov, "XVI-XVII. Asır Osmanlı İslahat Layihaları", *Elmi Axtarışlar Jurnalı*, sy. 22, 2006, s. 230-233; a.mlf., "XVI-XVII. Asır Osmanlı İslahat Layihalarında Tahlil Olunan Meseleler", *Elmi Axtarışlar Jurnalı*, sy. 21, 2006, s. 202-205; a.mlf., "XVI-XVII. Asır Osmanlı Devletinin İçtimai Hayatında Buhran ve Divan Edebiyatında İnikası", *Elmi Araşdırmalar*, sy. 3-4, 2004, s. 335-338 vb.

82 F. Şabanov, *Gosudarstvenniy Stroy i Pravovaya Sistema v Turtsii v Period Tanzimatı* [Tanzimat Döneminde Türkiye'nin Devlet Yapısı ve Hukuk Düzeni], Bakü: Izdatel'stvo AN AzSSR, 1967; Hoskadem Hasanova, *Formirovaniye Predposilok Razvitiya Svetskogo Obrazovaniya i Nauki v Osmanskoy Turtsii v 50-70-e godi XIX v.* aftoreferat [XIX. Yüzyılın 50-70'li yıllarında Osmanlı Türkiyesi'nde Laik Eğitim ve Bilimin Gelişmesinin Koşullarının Oluşması], (doktora tezi özeti), Bakü: y.y., 1995; a.mlf., "Ahmed Cevdet Paşanın Kafkas Tarihi Hakkında Arayışı", *Azerbaycan EA Heberleri, Tarih, Felsefe ve Hugug Seriyasi*, sy. 4, 1990, s. 104-112; M. Orudjev, *İz İstorii Proniknoveniya Germanskogo Imperializma v Turtsiyu s Kontsa XIX veka po 1914 god* [Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi: XIX. Yüzyılın Sonundan 1914 Yılına Dek], Bakü: Elm, 1961.

83 M. Orudjev, *Borba Imperialisteskikh Derjav za Turtsiyu: 1909-1914 gg.* [Emperyalist Devletlerin Türkiye İçin Mücadelesi: 1909-1914], Bakü: Elm, 1970; G. Z. Aliyev, *Turtsiya v Period Pravleniya Mladoturok* [Genç Türkler Yönetiminde Türkiye], Moskva: Izdatel'stvo vostochnoy literaturı, 1972; E. Gasanova, *Ideologiya Burjuaznogo Natsionalizma v Turtsii v Period Mladoturok: 1908-1914* [Genç Türkler Döneminde Burjuva Milliyetçiliği İdeolojisi], Bakü: Izdatel'stvo AN AzSSR, 1966.

Sonuç

Görüldüğü gibi Azerbaycan Türkolojisinin bir dalı olan Türkiye ve Osmanlı tarihinin araştırılması önceden belirlenmiş siyasi ve ideolojik bir çerçeve içinde gerçekleştirilmişti. Siyasi ve ideolojik konjonktürün baskısı altında bulunmalarına rağmen Azerbaycan tarihçileri Türkiye ve Osmanlı tarihini mümkün olduğunca objektif bir yaklaşımla araştırmaya çalışmış ve belli bir düzeye kadar buna muvaffak olmuşlardı. Onların başarılarından birisi de, Azerbaycan İlimler Akademisi ve Bakü Devlet Üniversitesi'nde araştırmaların yapılması ve araştırmacı kadroların yetiştirilmesi için gerekli olan ortamı oluşturmaları ve bu geleneği nesiller boyunca devam ettirmeleri idi.

Çağdaş Azerbaycan için çok önemli sorulardan birisi Türkiye ve Osmanlı devleti tarihini araştıran tarihçilerin yetiştirilmesidir. Tabii ki Azerbaycan'ın Türkiye ile bugünkü ilişkilerinin karakteri ve onun belirlediği perspektif, kadro hazırlanması konusunun planlı bir şekilde gerçekleştirilmesinin önemini ortaya koymaktadır. Azerbaycan ve Türkiye üniversitelerinde yetişen bu kadroların araştırma kurumlarına yerleştirilmesi de güncel konulardan birisi olarak durmaktadır.

Ve son olarak şunu da kaydetmem gerekiyor: Azerbaycan'ın aşağı-yukarı 20 yıldır bağımsız devlet olmasına rağmen, Türkiye ile bilimsel ilişkileri henüz tatminkâr düzeyde değıildir. Büyük masraflar gerektiren ve genellikle Türkiye tarafından karşılanan kongrelerin düzenlenmesinden daha faydalı bir iř, her iki tarafın tarihçilerinden oluşan ortak çalışma gruplarının oluşturulması, Türkiye ve Türk tarihinin araştırılması ve tanıtılması ile ilgili strateji ve prensiplerin belirlenmesi olabilir.

Azerbaycan'da Türkiye ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları

Hüsameddin MEMMEDOV

Özet

Makale'de Azerbaycan'da Türkiye ve Osmanlı araştırmalarına olan akademik ilgi, bu alanda yapılan çalışmaların tarihi, araştırmaların siyasi-ideolojik tabanı, incelemelerin kapsamı, araştırmacı kurumların ve araştırma konularının kaydettiği safhalar ve günümüzdeki durumuna atıfla geniş bir literatür eşliğinde irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye ve Osmanlı Tarihi, Azerbaycan-Türkiye İlişkileri, Azerbaycan'da Osmanlı Çalışmaları, Azerbaycan'da Türkoloji

Studies on Turkish and Ottoman History in Azerbaijan

Hüsameddin MEMMEDOV

Abstract

This article examines the academic interest towards Turkish and Ottoman history in Azerbaijan. This examination is carried out with special reference to the history of these studies, their political/ideological roots and scope, the stages in the development of research institutions and research issues, and their current levels.

Keywords: Turkish History, Ottoman History, Azerbaijan, Turkish-Azeri Relations